

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 75-118
Issue: 11 • June 2025 • 75-118

**Ortaöğrenim Öğrencilerinde Akran Zorbalığı İçin
Dini Başa Çıkma Destekli Bir Program Önerisi**

A Program Proposal Based on Religious Coping for Peer Bullying
Among Secondary School Students

Murat Çinici

Corresponding Author | Sorumlu Yazar • Dr. | PhD
Milli Eğitim Bakanlığı | Ministry of National Education
✉ mmurat234@hotmail.com | ☎ 0000-0001-6736-0762 • Erzurum | Türkiye

Salihvecihi Tuysuz

Uzman | Specialist • MEB | Ministry of National Education
✉ salihTuysuz25@gmail.com | ☎ 0009-0009-2969-6834 • Antalya | Türkiye

Şifanur Akyüz

Tıbbi Sekreter | Medical Secretary • Atatürk Üniversitesi | Atatürk University
✉ sifanurakyuz083@gmail.com | ☎ 0009-0004-3556-9229 • Erzurum | Türkiye

İkra Kayserili

Serbest Yazar | Freelance Writer
✉ ikrakayserili@gmail.com | ☎ 0009-0009-7770-777X • Erzurum | Türkiye

Merve Bire

Serbest Yazar | Freelance Writer
✉ mervcbire7@gmail.com | ☎ 0009-0000-9831-6609 • Erzurum | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1581335>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	07 Kasım 2024 • 07 November 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	27 Nisan 2025 • 27 April 2025
Kabul Tarihi • Accepted	01 Mayıs 2025 • 01 May 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekir • Ethics Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makale, ortaöğrenim öğrencileri arasında giderek yaygınlaşan akran zorbalığı sorununa karşı, dini başa çıkma stratejilerini temel alan bir müdahale programı geliştirmeyi hedeflemektedir. 2022–2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum’da gerçekleştirilen çalışma, karma yöntem teknikleriyle yapılmıştır. Nicel aşamada, 281 lise öğrencisine “Narsisistik Kişilik Envanteri” ve “Akran Zorbalığı Ölçeği” uygulanarak, öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile zorbalık davranışları arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Nitel boyutta ise 8 öğrenciyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle zorbalık deneyimlerine dair daha derinlemesine veriler elde edilmiştir. Araştırmanın temel bulgularına göre, narsisistik eğilimleri yüksek olan öğrencilerin akran zorbalığı davranışlarında daha aktif roller üstlendikleri ve hem zorba hem de kurban pozisyonlarında bulunabildikleri görülmüştür. Aynı zamanda, dindarlık düzeyinin artmasıyla birlikte zorbalık eğilimlerinin azaldığı ve dini değerlere bağlı öğrencilerin zorbalığa karşı daha dirençli oldukları tespit edilmiştir. Bu öğrenciler, zorbalıkla başa çıkarken dua etme, dini rehberlik alma, manevi destek arama gibi yöntemlere başvurmaktadır. Bu dini başa çıkma stratejileri, öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmakta ve stresle baş etme kapasitelerini güçlendirmektedir. Zorbalığa maruz kalan öğrencilerde düşük özsaygı, içe kapanıklık ve sosyal destek eksikliği gözlenirken, zorba öğrencilerde güç gösterme isteği, empati eksikliği ve duygusal duyarsızlık öne çıkmaktadır. Geliştirilen dini başa çıkma temelli müdahale programı, öğrencilerin akran zorbalığıyla baş etme becerilerini artırmayı hedefleyen psiko-eğitimsel bir yaklaşımdır. Program, dua, tevekkül ve manevi destek gibi dini unsurları; empati, öfke kontrolü, özsaygı güçlendirme ve problem çözme gibi psikolojik becerilerle bütünleştirmektedir. Grup çalışmaları, senaryo analizi ve rol yapma gibi etkinliklerle desteklenen içerik, öğrencilerin hem duygusal farkındalıklarını hem de sosyal becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kültürel değerlere duyarlı olan bu model, ruhsal dayanıklılığı artıran, uygulanabilir ve bütüncül bir müdahale aracı sunmaktadır. Geliştirilen dini başa çıkma destekli müdahale programı, henüz uygulamaya konmamış olsa da teorik temeller ve elde edilen bulgular, bu programın potansiyel yararlılığına güçlü bir zemin hazırlamaktadır. Bu program, yalnızca bireysel değil, okul temelli rehberlik hizmetlerinde de uygulanabilir bir model sunmakta; psikolojik sağlamlığı esas alan ve kültürel değerlere dayanan özgün bir müdahale örneği olarak din psikolojisi alanına önemli katkılar sağlamaktadır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Akran zorbalığı • Narsisizm • Dindarlık
Ortaöğrenim öğrencileri • Dini başa çıkma

A b s t r a c t

This article proposes an intervention program grounded in religious coping strategies to address the growing issue of peer bullying among secondary school students. Conducted during the 2022–2023 academic year in Erzurum, the research employed a mixed-methods design. In the quantitative phase, the Narcissistic Personality Inventory and the Peer Bullying Scale were administered to 281 high school students to examine the relationship between narcissistic traits and bullying behaviors. The qualitative phase involved semi-structured interviews with eight students to gain in-depth insights into their experiences with bullying. Findings indicate that students with higher levels of narcissistic tendencies are more likely to engage in bullying behaviors and may alternate between the roles of bully and victim. Moreover, a higher level of religiosity was associated with reduced bullying tendencies; students with strong religious values demonstrated greater resilience, often employing religious coping mechanisms such as prayer, religious counseling, and seeking support from religious communities. These strategies were found to enhance psychological resilience and improve students' capacity to manage stress. Victims commonly exhibited low self-esteem, social withdrawal, and limited social support, whereas bullies were characterized by a desire for dominance, lack of empathy, and emotional detachment. The developed religious coping-based intervention program constitutes a psychoeducational approach aimed at enhancing students' competencies in dealing with peer bullying. Integrating religious elements such as prayer, trust in God (tewakkul), and spiritual support with psychological skills including empathy, anger management, self-esteem enhancement, and problem-solving, the program offers a holistic and culturally sensitive framework. Through group activities, scenario analyses, and role-playing exercises, the content is designed to foster both emotional awareness and social competence among students. This model, grounded in cultural values, provides a viable and comprehensive intervention tool that strengthens spiritual resilience. Although the program has not yet been implemented in practice, its theoretical foundations and preliminary findings offer robust support for its potential efficacy. Beyond individual application, this intervention model is also adaptable to school-based guidance services, contributing a culturally grounded and psychologically robust example of intervention to the field of the psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Peer bullying • Narcissism • Religiosity
Secondary school students • Religious coping

Giriş

Zorbalık, incitme niyetiyle yapılan saldırı olarak ifade edilebilir. Zorba davranış, mağdurda acı ve üzüntü gibi kötü etkenlere yol açar ve bu kişi zorbaya karşı koymakta zorlanabilir (Kepenekçi & Çınkır, 2003: 236-253). Zorbalıkla ilgili ilk çalışmalar, 1970’li yıllarda Dan Olweus tarafından başlatılmıştır ve çalışmalarda en sık kullanılan tanım ‘bir kişi, bir süre boyunca bir veya birden fazla kişinin olumsuz davranışlarına maruz kalırsa zorbalığa uğramış olur’ şeklindedir (Dan Olweus, 1994). Bu tanım, zaman içerisinde araştırmacı olan diğer kişilerce değiştirilmiştir. Besag (1995) zorbalığı, güç konumundaki bir kişi veya kişiler tarafından, o durumda kendilerine karşı koyacak güce sahip olmayan kişilere sıkıntı vermek amacıyla tekrarlanan fiziksel, psikolojik, sosyal veya sözlü saldırılar olarak tanımlamıştır (Ayas & Pişkin, 2015: 316-324). Gençlerde akran zorbalığı, bireylerin sağlığı üzerinde önemli ve kalıcı etkileri bulunan oldukça karmaşık bir konudur. Araştırmalar, akran zorbalığının fiziksel, fiziksel olmayan ve cinsiyet, cinsel yönelim ve ırk/etnik kökene dayalı ayrımcı mağduriyet dahil olmak üzere çeşitli şekillerde olabileceğini göstermiştir (Jackman vd., 2020: 368-377). Özellikle gençler, okulda ırk temelli zorbalığın yarattığı ek stresle karşı karşıya kalabilmektedir (Pedro vd., 2019: 218-226). Ayrıca Şahin & Kirli (2021) tarafından yapılan çalışma, obezitenin akran zorbalığı olasılığını artırdığını ve sürekli kaygı ve depresyon semptomlarının zorbalığa maruz kalma olasılığını daha da kötüleştirdiğini bulgulamıştır. Akran zorbalığının etkisi ve yetişkinlikte uzun vadeli sonuçları bulunmaktadır (Dantchev vd., 2019: 1-12). Araştırmalar, akran zorbalığının eş zamanlı kötü sonuçlara ve yetişkin yaşamına kadar sürebilen olumsuz etkilere yol açtığını göstermiştir (deLara, 2020: 3-4).

Akran zorbalığının birden çok nedeni bulunmaktadır. Bunlar bireysel özellikler, aile dinamikleri ve çevresel faktörler üzerinden açıklanabilir. Kardeş zorbalığı da benzer riskler taşıyabilir. Örneğin; kardeş zorbalığı olanlarda akran zorbalığı riski artmaktadır (Dantchev vd., 2019: 1-12). Okul ortamı ve iklimi, akran zorbalığının ele alınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Zorbalığa maruz kalma riski yüksek olan ilköğretim öğrencileri, okuldaki yetişkin desteğinin sınıf içi zorbalığın azalmasında önemli bir yordayıcı olduğunu bildirirken; yüksek riskli ortaöğretim öğrencileri, akran desteğinin sınıf içi zorbalığın azalmasında önemli bir yordayıcı olduğunu bildirmiştir (Gage vd., 2014: 256-271). Ayrıca Arslan ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışma, lise öğrencilerinde zorbalığın yaygınlığını ve zorbalık döngüsünde sosyo-kültürel ve demografik faktörlerin rolünü vurgulamıştır (s. 1549). Akran zorbalığının ruh sağlığı üzerindeki etkileri önemlidir; öğrenciler arasında savunma davranışları,

ruh sağlığı ve zorbalık deneyimleri arasında ilişkiler bulunmuştur (Wu vd., 2016: 1-10). Mark ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan çalışma, zihinsel refah, umutsuzluk ve zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkiyi araştırmayı ve öğrencilerin zihinsel refahı için daha zararlı zorbalık türlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Akran zorbalığı ise bir veya birden fazla öğrencinin kendilerine göre daha zayıf durumda olan diğer öğrencileri sürekli olarak rahatsız etmesi ve kurbanın kendisini korumakta zorlandığı bir saldırganlık olarak açıklanmıştır.

Zorbalık ve şiddet, okullarda dikkat edilmesi gereken önemli konulardır. Okullardaki rehberlik danışmanları genellikle istenmeyen öğrenci davranışlarını ele almak için önemli miktarda zaman harcamaktadır (Ayдын, 2011: 2469-2481). Diğer alanlarla karşılaştırıldığında okul, öğrencilerin kendilerini en rahat ve güvende hissettikleri alan olması gerekirken şu anda ciddi önlemler alınması gereken ve diğer güvenlik sorunları nedeniyle öğrenciler için tehdit oluşturan bir ortam haline gelmiştir (Ayas & Pişkin, 2015: 316-324). Zorbalık tipik olarak üst sınıflarda yaygındır. Daha küçük ve fiziksel olarak daha zayıf çocuklar genellikle zorbalardan kurban olarak hedef alınır (Gürhan, 2017: 175-181). Literatüre göre, yaklaşık her üç çocuktan biri akran zorbalığına, çocuk ve ergenlerin %10-15'i altı aydan uzun süren 'kronik' zorbalığa maruz kalmaktadır (Lereya vd., 2015: 1461-1471). Akran zorbalığı, sıklığı ve uzun vadeli olumsuz etkileri sebebiyle Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler tarafından artık küresel bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2024).

Ülkemizde yapılan araştırmalar zorbalık mağduru çocukların kaygı, öfke, çaresizlik, değersizlik ve yalnızlık gibi olumsuz duygular yaşadıklarını göstermiştir (Kızılgeçit, 2015). Ayrıca düşük öz saygı problemi olan bireyler, okula devam etmede isteksizlik ve akademik başarıda düşüş yaşayabilmektedirler. Araştırmalar, okul yıllarında zorbalığa maruz kalan bireylerin yetişkinliklerinde suç ve şiddet içeren davranışlarda bulunma, dürtüsel ve riskli davranışlar sergileme, iş hayatlarında başarısızlık yaşama ve madde bağımlılığı ile mücadele etme risklerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Çarkıt & Bacanlı, 2020: 2545-2583). Zorbalığın bireylerde bıraktığı bu izlerin, aynı zamanda kişilik özellikleri ve dindarlık düzeyleriyle de ilişkili olduğu görülmektedir. Araştırma narsistik eğilimler ile dindarlık arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle ibadet düzeyi, anne ve babanın sosyal ve ekonomik dayanışması ve annenin ibadeti narsisizm ile negatif ilişkilidir (Rowatt & Kirkpatrick, 2002: 637-651; Sedikides & Gebauer, 2010: 17-36). Ayrıca dindarlığın davranış ve biliş boyutu da narsisizm ile negatif ilişkiye sahiptir.

(Hermann, 2018: 379-387). Bu ilişkinin nedensellik anlamına gelmediğini belirtmek önemlidir. Orhan (2014), dindarlığın davranış ve biliş boyutu ile ailede dahi çocuk rolü oynama, aşırı ebeveyn övgüsü, çocuğun ailede otorite rolü üstlenmesi, ebeveynin çocuğun olağanüstü yetenek ve becerilere sahip olduğuna inanması, sınır koymayan ve aşırı şefkatli davranan ebeveyn tutumları, alkol ve sigara kullanımı ve üst sosyoekonomik düzeye sahip olma ile örneklemen narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Yukarıda yapılan tanım ve açıklamalardan yola çıkarak zorbalık ve kurbanların özellikleri şu şekildedir:

(a) *Zorbaların özellikleri:* Zorbalık yapan bireyler genellikle aşağıdaki kişilik ve davranış özelliklerine sahiptir:

1. Başkaları üzerinde hakimiyet kurma ve güç kullanma arzusu taşırlar (Olthof vd., 2011: 339-359).
2. Başkalarının duygularına karşı duyarsızdırlar ve empati yetenekleri düşüktür (Noorden vd., 2015: 637-657).
3. Zayıf vicdan, utanç ve pişmanlık duyguları sergilerler (Romera vd., 2019: 1-11).
4. Şiddete karşı olumlu tutumlara sahiptirler (Unnever & Cornell, 2003: 27-45).
5. Saldırgan davranışlarından gurur duyarlar (Griffin & Gross, 2004: 379-400).
6. Problem çözme süreçlerinde agresif yöntemleri tercih ederler (Horne vd., 2007: 262-271).
7. Düşük özdenetim ve zayıf öz kontrol becerileri gösterirler (Lonigro vd., 2015: 445-454; Moon & Alarid, 2015: 839-856).
8. Farklılıklara tahammülsüzdürler, dürtüsel ve aceleci davranışlar sergilerler (O'Brennan vd., 2009: 100-115; Polanin & Vera, 2013: 303-310).
9. Sosyal ilişkilerde olumsuz etkileşim kurma ve yapıcı olmayan çatışma çözüm yöntemlerine yönelme eğilimindedirler.

(b) *Kurbanların özellikleri:* Zorbalığa uğrayan öğrenciler ise sıklıkla şu özellikleri göstermektedir:

1. Düşük özgüven ve özsaygıya sahiptirler; kendilerini başarısız veya beceriksiz görürler (Låftman vd., 2017: 153-164).
2. Pasif, utangaç, çekingen ve içine kapanık bir kişilik yapısı gösterebilirler (Lambe vd., 2019: 51-74; Wolke vd., 2015: 879-885).
3. İtaatkâr ve boyun eğici davranışlar sergileyebilirler.

4. Arkadaş çevresinde endişeli ve güvensiz davranışlar sergilerler (Holt & Espelage, 2007: 984-994).

5. Sosyal çevrelerinde az sayıda arkadaş edinirler veya hiç arkadaş edinemeyebilirler (Juvonen vd., 2003: 1231-1237).

6. Akranları arasında popüler değildirler (ayrıca bkz. Tablo-1).

Tablo-1:
Zorbaların ve kurbanların özelliklerinin karşılaştırılması

Özellikler	Zorbalar	Kurbanlar
Güç ve baskı eğilimi	Başkaları üzerinde hâkimi-yet kurmak ister	Genellikle boyun eğici ve itaatkâr olur
Empati ve duygusal duyarlılık	Empati yeteneği zayıf ve duyarsız	Güvensizlik ve içe kapanıklık gösterebilir
Vicdan, utanç, pişmanlık	Zayıf vicdan ve pişmanlık duygusu vardır	Utangaçlık ve çekingenlik görülür
Problem çözme yöntemleri	Agresif ve yapıcı olmayan yöntemler	Çözüm arayışında çekingenlik
Sosyal ilişkiler	Olumsuz sosyal ilişkiler kurar	Az sayıda arkadaş ya da arkadaşsızlık
Özdenetim	Düşük özdenetim ve dürtüsellik	Genellikle kendini ifade etmede yetersizlik
Popülerlik	Geçici popülerlik kazanabilir	Akranları arasında popüler değildir

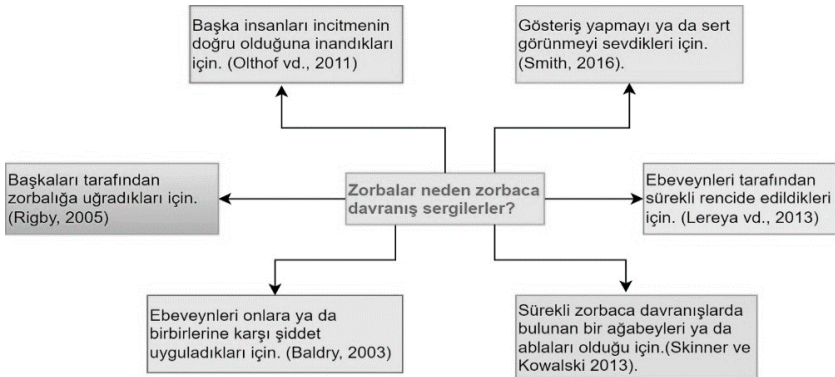
Zayıf iletişim ve problem çözme becerileri de bu öğrenciler arasında yaygındır (Andreou, 2001: 59-66). Zorbalıkla karşılaştıklarında ağlama ve geri çekilme gibi tepkiler verme eğilimleri gözlemlenmiştir (Coelho & Romão, 2018: 218-226; Frodi & Lamb, 1980: 238-241). Fiziksel özellikler, örneğin boy, kilo, gözlük takma, diş teli veya konuşma sorunları gibi durumlar, bireyleri zorbalık için potansiyel hedefler haline getirebilir (Ma, 2002: 63-89). Ayrıca fiziksel veya zihinsel engelleri olan bireyler, dahil oldukları dezavantajlı gruplar nedeniyle zorbalığa karşı daha savunmasız olabilirler (Badger vd., 2023: 1). Bu bulgular, zorbalığa maruz kalmanın öğrenciler üzerinde derin ve çeşitli etkileri olduğunu ve bu sorunla mücadelede bütüncül yaklaşımların gerekliliğini vurgulamaktadır. Araştırmada akran zorbalığının ülkemizdeki durumuna ve bu konuda yapılan araştırmalarda gözlemlenen sonuçlara yer verilmiştir. Ülkemizde yapılan çalışmalar, zorbalığa maruz kalan çocukların çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlar yaşadıklarını göstermektedir (Arslan vd., 2012: 1549-1557; Baştuğ & Taneri, 2023: 211-247). Bu bağlamda öğrencilerde zorbalık deneyimlerinin sadece bireysel düzeyde değil, eğitim sistemini ve sosyal yapıyı etkileyen ciddi sonuçlar doğurduğu belirtilmiştir.

Akran zorbalığı, bireyler arasındaki güç dengesizliğine dayalı, kasıtlı ve tekrar eden zarar verici davranışları içerir (Geel vd., 2014: 435-442).

Bu davranışlar bireylere fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan zarar vermenin yanı sıra güç kazanma, kontrol etme ve maddi kazanç sağlama amacıyla gerçekleştirilmektedir. Zorbalık eylemleri, fiziksel, sözel, ilişkisel ve siber olmak üzere dört ana kategori altında incelenebilir ve çözüm arayışı olmaksızın, bazen de gizlice yürütülebilir (Espelage vd., 2013: 21-27). Fiziksel zorbalık, kişinin vücut bütünlüğüne yönelik saldırıları içerir (Smith, 2016). Bu saldırılar, vurma, itme, çekme, tırnaklama, saç çekme, eşyaya zarar verme veya çalma gibi eylemleri kapsar. Sözel zorbalık, kişiye yönelik aşağılayıcı sözler, alay, lakap takma, fiziksel veya dış görünüş özellikleri üzerinden dalga geçme, aşağılama veya hakaret etmeyi içerir (Pinquart, 2016: 245-259). İlişkisel zorbalık, bireyin sosyal ilişkilerine ve itibarına zarar verme amacı taşır (Rodkin vd., 2015: 311-321). Bu; dedikodu yapma, sırları ifşa etme, sosyal dışlama, topluluk içinde küçük düşürme gibi eylemlerle gerçekleştirilir. Siber zorbalık, internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen, bireyin özel bilgilerini ifşa etme, yalan yayma, tehdit edici mesajlar gönderme gibi eylemleri içerir (Kowalski vd., 2014: 1073-1137).

Zorbalıkta aktif rol oynayan "zorba" öğrenciler, zarar verme niyetiyle ve çevrelerinden onay almadan, belirli bir süre boyunca başkalarına olumsuz davranışlarda bulunanlardır (Lereya vd., 2015: 1461-1471). Bu eylemleriyle hem kendilerine hem de mağdur bireylere zarar verirler. Zamanla, diğer öğrenciler tarafından dışlanıp, saygı görmez hale gelebilirler. "Kurban" ise, zorbalık eylemlerine maruz kalan, bu durumdan dolayı okul aktivitelerinden kaçınan ve okul ortamında kendini güvensiz hisseden öğrencileri tanımlar (Hutzell & Payne, 2012: 370-385). Bu öğrenciler, zorbalık tehlikesi sebebiyle sürekli bir kaygı içinde olabilirler ve bu durum okuldan uzaklaşmalarını da beraberinde getirebilir.

Şekil-1:
Zorbalar neden zorbaca davranış sergilerler?

Şekil-1’de yer alan ifadeler dikkate alındığında, zorbalık davranışı sergileyen bireylerin narsisistik kişilik bozukluğuna sahip olma olasılığı sorgulanmaktadır. Bu olasılığı netleştirmek için narsisizm ile akran zorbalığı arasındaki ilişkinin ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir.

Narsisizm; başkalarına karşı empati kuramama, yeterince hayranlık göremediğinde ya da dürtülerini denetleyemediğinde öfke ve saldırganlıkla tepki verme eğilimidir (Du vd., 2022: 574-594; Liu vd., 2021: 244; Washburn vd., 2004: 247-260). İnsan ve toplumu anlamada önemli bir yeri olan narsisizm ile ilgili araştırmalar genelde narsisizme neden olan psikolojik ve toplumsal etkiler açısından incelenmiştir (Akhtar & Ja, 1982: 12-20). Diğer bir tanımda ise narsisizm kavramı psikoloji literatüründe kendini olduğundan büyük görme, öz sevgi, benmerkezcilik anlamında kullanılmaktadır (Raskin, vd., 1991: 911-918). Türk Dil Kurumu ise narsisizm kavramını kişinin kendi bedensel ve ruhsal benliğine karşı duyduğu bağlılık ve hayranlıktır şeklinde açıklamıştır (Okumuş, 2020: 7).

Narsisistik kişilik özelliklerine sahip bireyler, bunu hak ettiklerine inanarak başkalarının kendileriyle aşırı derecede ilgilenmelerini ve kendilerine büyük hayranlık duymalarını beklemektedirler (Campbell, 1999: 1254-1270). Bu beklentinin temelinde kırılan bir öz saygı yatmaktadır. Narsisistik kişilik bozukluğunun belirtileri ve şiddeti değişkenlik gösterebilir (Akhtar & Ja, 1982: 12-20). Bu kişilerde yaygın olarak gözlemlenen özellikler arasında şişirilmiş bir kendini beğenmişlik, yetki sahibi olma, sürekli ve aşırı kendine hayranlık vardır (Ronningstam, 1990: 918-922). Narsisistik eğilimleri olan bireyler, inandıkları kadar başarılı olmasalar bile, genellikle üstün olarak kabul edilmeyi beklemektedirler (Grapsas vd., 2019: 150-172; Rhodewalt & Morf, 1998: 672-685).

Başarılarını ve yeteneklerini abartabilmekte ve başarı, güç, parlaklık, yakışıklılık veya mükemmel arkadaşlıklarla ilgili fantezilerle meşgul olurken, beklentilerine ve özel tercihlerine saygı gösterilmesini ummaktadır (Farwell & Wohlwend-Lloyd, 1998: 65-83). Ayrıca başkalarından üstün olduklarına ve yalnızca eşit derecede özel kişilerle ilişki kuracaklarına inanabilmektedirler (Jonason vd., 2012: 180-184). Konuşurken, kendisinden aşağı olarak algıladığı kişileri küçümsemektedirler (Krizan & Bushman, 2011: 212-216). İstediklerini elde etmek için başkalarından faydalanmakta ve başkalarının ihtiyaçlarını ve duygularını tanımakta isteksiz olmaktadır. Başkalarını kıskanmakta ve başkalarının da kendilerini kıskandığına inanmaktadır (Habimana & Massé, 2000: 15-21; Mooney, 1965: 1023-1042; Park & Colvin, 2015: 334-345). Kibirli ve iddialı bir şekilde davranarak her şeyin en iyisine sahip olma, kendini

haklı hissetme ve elde etme konusunda ısrarcı olma gibi belirtiler göstermektedirler (Küfner, Nestler ve Back, 2013: 184-195; Raskin & Hall, 1979: 590-590; Witte vd., 2002: 871-875).

“Zorbalık ve narsistik eğilimlerle başa çıkmak için din ve dindarlık bireylere ne ölçüde yardımcı olabilir? Bir dini başa çıkma programı geliştirilmesi için neler gereklidir?” Bu soruların cevabını bulabilmek için din ve dindarlık kavramlarının ele alınması gereklidir.

Tüm insanlığın kabul edeceği tek bir tanım yapmak güçtür. Bütün toplumlara ve tarihin tüm dönemlerine bakıldığında din, daima var olan evrensel bir olgu olarak kabul edilmiştir (Dumermuth, 1968: 1-29). Bu evrensellik, dinin insanın düşünce ve davranışlarında etkili olan bütüncül bir yapı olarak önemini ortaya koymaktadır. İnsanı içten ve dıştan tüm yönleri ile kuşatan din, onun düşünce ve davranışlarında gerçeklik bulan bir disiplin olarak önemlidir (Stone, 2001: 177-189). Birey insanlık boyunca kendisinin insanüstü bağları olan, ihtiyaçlarını gidermek için onu geri planda bırakan yüce bir yaratıcıya yönelme ihtiyacı hissetmiştir. Kişinin yüce yaratıcıya yönelmesi onu güçlü kılar ve karakterini sağlamlaştırır. Din, insanın en önemli tecrübe alanlarından biridir ve insanlık tarihinin başından günümüze kadar daimidir (VanderWeele, 2017: 476-481).

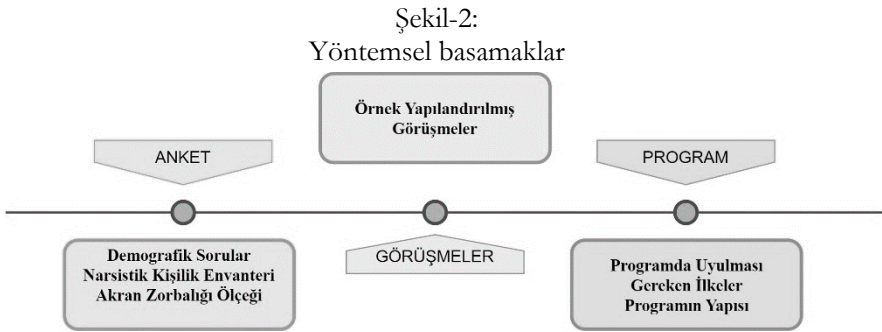
Bireyin iç dünyası hakkında fikir edinmek için dindarlığının da altı çizilir (Kartopu & Hacikeleşoğlu, 2016: 244). Kişi, tanrısal bir gerçekliğe olan inancına hem fiziksel hem de ruhsal boyutlarıyla, içinde bulunduğu sosyal çevre aracılığıyla ulaşmaktadır. Dindarlık birey açısından ele alındığında ise bu inancın onun yaşamında varlık bulduğu ve hayatına yön verdiği görülmektedir (Villani vd., 2019: 1525; Çinici, 2025). Din; kişinin hayatına bir mana verebilir, onu mutlu ederek farkındalık sağlayabilir, bir davranış modeli verebilir, kendisini suçlu hissettirebilir ya da tertemiz görebilmesine olanak sağlayabilir. Dinde daha samimi olmak için dindarlar inançlarını bir amaç olarak görüp ona içsel bir biçimde yönelirler (Emmons, 2005: 731-745). Dindarlıktan daha yüksek düzeyde objektif veriler elde etmek ve içsel boyutunu ölçmek için pek çok kazanım vardır. Araştırmamızda dindarlık algısı üzerinden bir tarama yapılmıştır. Dindarlık algısı kişinin kendini dini olarak ne kadar şiddette dindar gördüğü ile ilgili bir öz tanımlamadır (Christiano, 2001: 13115). Dindarlık ölçümü yerine dindarlık algısı sorusu, kişinin kendisi ile ilgili bir tanımlamadır.

Bu çalışma, ortaöğretim düzeyindeki öğrenciler arasında yaygın olarak görülen akran zorbalığıyla mücadele etmeyi amaçlamakta; bu doğrultuda, dindarlık düzeyi ile narsistik kişilik özelliğinin zorbalık eğilim-

leri üzerindeki etkisini inceleyerek, müdahale programlarına yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Program hem akran zorbalığına maruz kalanları desteklemeyi hem de zorbalık eğiliminde olan öğrencilere yönelik önleyici tedbirler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin karşılaştıkları zorluklarla baş etme çabalarını destekleyici bir yapı sunmayı ve onların psikolojik durumlarına desteği artırmayı hedefleyen bu çalışma, dini inanç ve yaklaşımların, bireylerin zorlayıcı durumlar karşısında sağladığı anlam ve dayanıklılığı temel almaktadır. Dinin, bireylere zor zamanlarda güç ve sabır verme potansiyelinin yanı sıra, olumsuz durumları anlamlandırma ve kabullenme süreçlerinde duygusal bir destek sağlayarak onların psikolojik dengesini korumalarına olanak tanıdığı kabul edilmektedir (Ano & Vasconcelles, 2005: 461-480; Pargament vd., 1998: 710-724).

a. Yöntem

Bu araştırmada, nitel ve nicel veri toplama süreçlerini bir araya getiren karma yöntem deseni tercih edilmiştir (Creswell & Creswell, 2017). Nicel verilerin analizinde, parametrik olmayan veriler için uygun olan Mann Whitney U ve Kruskal-Wallis H testlerinden yararlanılmıştır (Büyükoztürk, 2017). Nitel veriler ise tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve katılımcı anlatımlarındaki tekrar eden temalar sistematik olarak kodlanmıştır (Braun & Clarke, 2006). Bu metodolojik yaklaşım, zorbalık ve kişilik yapıları gibi çok boyutlu sosyal olguların hem istatistiksel hem de bağlamsal düzeyde anlaşılmasına olanak tanımaktadır (ayrıca bkz. Şekil-2).

a.a. Hipotezler

Hipotez 1: Narsisizm düzeyi yüksek olan öğrencilerin akran zorbalığına yönelik eğilimleri, düşük narsisizm düzeyine sahip öğrencilerden daha yüksektir.

Hipotez 2: Dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin akran zorbalığına yönelik eğilimleri, dindarlık düzeyi düşük olan öğrencilerden daha düşüktür.

Hipotez 3: Akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin özsaygı düzeyleri, maruz kalmayan öğrencilere göre daha düşüktür.

Hipotez 4: Akran zorbalığı yapan öğrenciler, yapmayan öğrencilere kıyasla başkalarının duygularına karşı daha duyarsızdır ve daha yüksek düzeyde dürtüsellik sergilemektedir.

Hipotez 5: Dini başa çıkma içeriğine dayalı program uygulanan öğrenciler, program uygulanmayan öğrencilere göre akran zorbalığıyla başa çıkma konusunda daha yüksek beceri düzeyine sahiptir.

a.b. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Akran Zorbalığı Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri ölçekleri kullanılmıştır. Veriler SPSS 26 paket programıyla analiz edilmiştir. Veri analizinde verilerin normal dağılıp dağılmadığı saptanmış, normallik koşulu sağlanamadığı için non-parametrik Mann Whitney U ve Kruskal- Wallis H testleri kullanılmıştır. Verilerin toplanabilmesi için Erzurum Yakutiye Kaymakamlığı Yakutiye Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nden 20.12.2022 tarihinde Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik kurulundan E-11000822-604.01.01-66320169 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

(i)-*Narsistik Kişilik Envanteri:* Bu ölçeğin Atay (2009) tarafından uyarlaması yapılmıştır. Ölçekte toplam 16 madde vardır. Güvenirliği düşüren maddeler dahil edilmemiş ve 10 madde kullanılmıştır. Ölçeğin orijinalinde güvenilirlik katsayısı 0,57 ve bu çalışmada 0,64 olarak bulunmuştur. Katılımcılar her maddeyi 1 (evet) ile 2 (hayır) arasında puanlamaktadır. Puanların toplamı, bireyin narsisizm düzeyini belirlemekte; yüksek puanlar daha yüksek narsisizm göstermektedir.

(ii)-*Akran Zorbalığı Ölçeği:* Kutlu ve Aydın (2010) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek iki alt faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinalinde faktörlerin güvenilirlik katsayıları zorba ve kurban sırasıyla 0,83 ve 0,86 şeklindeyken bu çalışmada 0,89 ve 0,90 olarak bulunmuştur. Katılımcılar her maddeyi 1 (hiç katılmıyorum) ile 5 (tamamen katılıyorum) arasında puanlamaktadır. Puanların toplamı, bireyin zorbalık düzeyini belirlemekte; yüksek puanlar daha yüksek zorbalığı göstermektedir.

a.c. Verilerin Toplanması ve Analizi

(i)-*Nitel verilerin toplanması*: Çalışma, öğrenci grupları arasındaki akran zorbalığı ve narsisizm gibi faktörlerin düzeylerini ölçmek için nicel veri toplama süreci ile başlamaktadır. Bu aşamada, katılımcılara "Narsistik Kişilik Envanteri" ve "Akran Zorbalığı Ölçeği" gibi ölçekler uygulanarak veriler toplanmıştır.

(ii)-*Nitel verilerin toplanması*: Nicel verilerin tamamlanmasının ardından, katılımcıların zorbalık deneyimlerini anlamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, öğrencilerin zorbalıkla nasıl başa çıktıkları ve zorbalık deneyimlerinin bireysel boyutları hakkında ayrıntılı bilgi sağlamak üzere tasarlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış form ve örnek olay ile lise öğrencileriyle 10'ar dakikalık görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen görüşme verileri anket bulgularını destekleyecek biçimde ele alınmıştır. Araştırmada cinsiyet, sınıf düzeyi, lise türü, maddi gelir durumu, fiziksel özellik algısı, dindarlık algısı, barınma yeri, anne-baba durumu, internet ve cep telefonu kullanım sıklığı ile belge durumu gibi demografik sorular yer almıştır.

Aşağıdaki Tablo-2'de yer alan örnek olay, akran zorbalığı dinamiklerini anlamak ve öğrencilerin zorbalık durumlarına nasıl tepki verdiklerini incelemek amacıyla yapılandırılmıştır. Senaryo, zorbalık ilişkilerinde görülen güç dengesizliği ve kurbanın kendini çaresiz hissetme durumunu yansıtmak üzere tasarlanmıştır. Bu örnek olay, öğrencilerin empati kurmalarını sağlamak ve zorba, kurban ve gözlemcinin bakış açılarını değerlendirmek amacıyla oluşturulmuş olup, zorbalık çalışmalarında sıkça kullanılan senaryo temelli nitel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır.

Tablo-2:
Nitel görüşmedeki örnek olay ve görüşme soruları

9. Sınıf öğrencisi Merve, 11. Sınıf öğrencisi İkra ile mahalleden tanışır. İkra (zorba), Merve (kurban)'yi kendisinden daha küçük ve güçsüz görmektedir. Bundan dolayı okulda bir ihtiyacı olduğunda onu Merve'nin yapmasını istemektedir. Onu kantine gönderip yiyecek aldırarak, bir eşyasını başka sınıfta unuttuğunda ondan almasını istemekte, servise giderken çantasını ona taşıtmaktadır. Bunun gibi daha birçok şey yaptırmaktadır. Bundan dolayı İkra kendisini güçlü hissetmekte ve arkadaşlarına hava atmaktadır. Arkadaşı Şifa'ya yaptıklarını anlatarak gurur duymaktadır. Şifa ise bu duruma hem şaşırmakta hem de gülmektedir. Merve ise okula gelirken kaygılanmakta, kime ne diyeceğini ve nasıl yardım alacağını bilememektedir.	
Durum	Görüşme Sorusu
Şimdi sizden Merve'nin yerinde olduğunuzu düşünmenizi istiyorum.	Merve'yi bu duruma iten sebepler ne olabilir?
	Merve'nin yerinde siz olsaydınız ne yapardınız?

Şimdi sizlerden İkra'nın yerinde olduğunuzu düşünmenizi istiyorum.	İkra'yı bu duruma iten sebepler ne olabilir?
	İkra'nın yerinde siz olsaydınız ne yapardınız?
Şimdi sizlerden Şifa'nın yerinde olduğunuzu düşünmenizi istiyorum.	Şifa'nın yerinde siz olsaydınız ne yapardınız?

Tablo-2'de verilen görüşme soruları, bir okul ortamında yaşanan akran zorbalığına ilişkin bir durumu ve bu duruma etkileşimde bulunan öğrencilerin bakış açılarını anlamak amacıyla kullanılabilecek niteliksel araştırma sorularını ifade etmektedir. Görüşme soruları, öğrencilere kendi cinsiyetlerini, derslerdeki başarı algılarını, fiziksel özelliklerinden duydukları memnuniyeti ve dindarlık düzeylerini belirtmeleri için yer vermektedir. Ayrıca öğrencilerden Merve, İkra ve Şifa'nın yerine kendilerini koyarak nasıl hissedeceklerini ve ne yapacaklarını düşünmelerini istemektedir. Bu tür sorular, öğrencilerin empati kurma becerilerini, farklı durumlara nasıl tepki vereceklerini ve sosyal durumları nasıl değerlendirdiklerini anlamak için tasarlanmıştır. Bu görüşme soruları aynı zamanda öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalan kişilerle özdeşleşme derecelerini, zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar arasındaki sosyal dinamikleri ve bu sosyal etkileşimlerin kişisel özellikler ve başarı algısı gibi faktörlerle ilişkisini keşfetmek için de kullanılabilir.

Son aşamada ise elde edilen nicel veriler SPSS programıyla analiz edilirken nitel veriler tematik analiz yöntemiyle yorumlanmıştır. Nicel ve nitel bulgular bir arada değerlendirilerek, öğrencilerde akran zorbalığı ve narsisizm ilişkisine dair bütüncül sonuçlar elde edilmiştir.

a.d. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmanın örneklemi, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum'da bulunan çeşitli liselerden; 9, 10, 11 ve 12. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Örnekleme, 179 kadın ve 102 erkek olmak üzere toplam 281 öğrenci yer almaktadır.

Araştırma kapsamında toplanan veriler analiz için uygun hale getirilirken, anket kurallarına uymayan 31 katılımcı değerlendirme dışı bırakılmış ve analizde yalnızca 281 katılımcının verileri kullanılmıştır. Ayrıca verilerin toplandığı lise öğrencileri Erzurum ili ile sınırlıdır.

Araştırma iki boyutlu olarak desenlenmiştir. Nicel boyutta, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum'da bulunan farklı türdeki liselerin 9, 10, 11 ve 12. sınıflarına devam eden 179'u kadın, 102'si erkek olmak üzere toplam 281 öğrenciye Google Form aracılığıyla ulaşılarak anket uygulanmıştır. Uygulama Aralık 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Nitel boyutta ise aynı eğitim-öğretim yılı içerisinde toplam 8 öğrenciyle yarı

yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum ilinde farklı türdeki liselerde öğrenim gören toplam 66.835 öğrenci oluşturmaktadır (MEB İstatistik). Bu evrenden uygun örnekleme yoluyla seçilen 281 öğrenciye ulaşılarak nicel veri toplanmıştır. Bu sayı, toplam evrenin yaklaşık %0,42'sine karşılık gelmektedir. Dışlanma kriteri olarak ise anket sorularına rastgele veya tutarsız cevaplar verdiği tespit edilen katılımcılar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu kapsamda, anket kurallarına uygun yanıt vermediği gözlemlenen 31 katılımcı dışlanmış ve analizde yalnızca geçerli yanıtlar veren toplam 281 öğrenciye ait veriler kullanılmıştır. Örneklem seçiminde rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilme nedeni, örnekleme oluşturan öğrencilerin zorbalık ve narsisizm düzeylerinin genel öğrenci popülasyonunu temsil etmesini sağlamaktır. Böylece farklı sınıf ve cinsiyet gruplarının görüşleri alınarak daha güvenilir ve genellenebilir sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmada, ortaöğretim öğrencilerinin akran zorbalığı ve narsisizm eğilimleri, demografik değişkenler ışığında incelenmiştir. Öğrencilerin zorbalığa maruz kalma ya da zorba davranışlarda bulunma düzeyleri, cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, maddi durum, dindarlık algısı gibi çeşitli etkenlerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Nicel veriler SPSS programında istatistiksel analizlerle değerlendirilirken, nitel veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bu bulgular, öğrencilerin akran zorbalığına bakış açıları ve zorbalık deneyimlerini anlamada kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Ortaöğretim öğrencilerinin narsisizm ve akran zorbalığı durumları on değişkene göre incelenmiştir. Anlamli farklılık yedi değişkende bulunmuştur. Ortaöğretim öğrencilerine ait nicel ve nitel bilgilere göre demografik özellikleri, aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4' de sunulmuştur.

Tablo-3:
Örneklemin sosyo-demografik özellikleri
(Nicel uygulama; n=281)

SDÖ	n	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	179	63,7
Erkek	102	36,3
<i>Sınıf Düzeyi</i>		
9.sınıf	69	24,6
10.sınıf	80	28,5
11.sınıf	104	37,0
12.sınıf	28	10,0
<i>Lise Türü</i>		
İmam Hatip	125	44,5

Anadolu-Sosyal Liseler	137	48,8
Diğer liseler	19	6,8
<i>Ailenin Maddi Geliri</i>		
Geliri giderinden fazla	72	25,6
Geliri giderine denk	147	52,3
Gideri gelirinden fazla	62	22,1
<i>Fiziksel Özellikten Memnuniyet</i>		
Evet beğeniyor	145	51,6
Ara sıra beğeniyor	98	34,9
Hayır beğenmiyor	38	13,5
<i>Dindarlık Algısı</i>		
Dindar değil	19	6,8
Az dindar	30	10,7
Orta dindar	185	65,8
<i>Barındığı Yer</i>		
Akraba-pansiyonda kalıyor	51	18,1
Kendi evinde kalıyor	230	81,9
<i>Anne Baba Durumu</i>		
Anne baba birlikte	265	94,3
Anne baba ayrılar	16	5,7
<i>İnternet Cep Telefonu Kullanım Sıklığı</i>		
Hiç	6	2,1
Az	43	15,3
Orta	156	55,5
Çok	76	27,0
<i>Başarı Durumu</i>		
Belge almadı	84	29,9
Teşekkür belgesi aldı	86	30,6
Takdir belgesi aldı	111	39,5

Tablo-3'e göre, Erzurum'daki 281 lise öğrencisinin büyük çoğunluğunu kadınlar oluştururken, erkek öğrenci oranı daha düşüktür. Sınıf düzeyine göre en fazla katılım 11. sınıf öğrencilerinden gelirken, en düşük katılım 12. sınıf öğrencilerindendir. Katılımcıların çoğu Anadolu ve Sosyal Bilimler Liseleri'nde eğitim görürken, az sayıda öğrenci diğer lise türlerinden katılmıştır. Ailelerin maddi durumunu değerlendiren öğrenciler, çoğunlukla gelirin giderlere denk olduğunu belirtirken, gelir-gider dengesinde fazlalık veya eksiklik olduğunu belirtenler daha az sayıdadır. Fiziksel özelliklerinden memnun olan öğrencilerin sayısı memnun olmayanlardan daha fazlayken, kendisini "orta düzeyde dindar" olarak tanımlayanlar diğer dindarlık seviyelerindekilere göre daha yaygındır. Öğrencilerin büyük bir kısmı kendi evinde kalmaktadır ve anne-babası birlikte yaşayanlar, ayrı olanlara göre çok daha fazladır. İnternet ve cep telefonu kullanımında, orta düzeyde kullanım oldukça yaygınken, yüksek kullanım oranı da dikkat çekmektedir. Başarı durumu açısından bakıldığında, takdir veya teşekkür belgesi alan öğrenciler, belge almayanlara göre daha

fazladır. Bu dağılımlar, öğrencilerin çeşitli demografik özelliklerine dair genel bir bakış sunmaktadır.

Tablo-4:
Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri
(Nitel uygulama; n=8)

SDÖ	n	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	4	50
Erkek	4	50
<i>Kendinizi derslerinizde başarılı görüyor musunuz?</i>		
Evet	6	75
Hayır	2	25
<i>Fiziksel özelliklerimizden memnuniyet dereceniz?</i>		
1 Hiç memnun değil	1	12,5
2 Memnun değil	0	0
3 Kararsız	2	25
4 Memnun	4	50
5 Çok memnun	1	12,5
<i>Kendinizi dindar olarak hangi seviyede algıyorsunuz?</i>		
Hiç dindar değilim	2	25
Dindarım	5	62,5
Çok dindarım	1	12,5
<i>Aşağıdaki ifadelerden hangisi sizin için en uygun olandır?</i>		
Kader utansın	1	12,5
Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler.	5	62,5
İyilik yap denize at, balık bilmezse Allah bilir.	2	25

Tablo-4'e göre 8 katılımcının cinsiyet dağılımı eşittir; kadın ve erkek öğrenci sayısı aynıdır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu kendini derslerinde başarılı olarak görürken, az sayıda öğrenci başarısız olduğunu düşünmektedir. Fiziksel özelliklerinden memnuniyet seviyesine bakıldığında, çoğu öğrenci ortalama bir memnuniyet düzeyine sahipken, çok memnun olan ve hiç memnun olmayanların sayısı eşittir. Dindarlık algısına göre, kendini "dindar" olarak tanımlayan öğrenciler ağırlıktayken, "hiç dindar değilim" diyenler ve "çok dindarım" diyenler daha az sayıdadır. Katılımcıların yaşam felsefesini yansıtan ifadelerle baktığımızda, "Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler" diyenler diğer ifadelerle göre daha yaygındır, onu "İyilik yap denize at, balık bilmezse Allah bilir" diyenler izlemektedir. Bu dağılımlar, katılımcıların farklı özellikleri ve algılarına genel bir bakış sunmaktadır.

b. Bulgular

Makalenin bu bölümünde, ortaöğrenim öğrencilerinin akran zorbalığı eğilimleri ile narsistik kişilik özellikleri ve dindarlık düzeyleri ara-

sındaki ilişkiler hem nicel hem de nitel veriler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Nicel veriler, öğrencilerin cinsiyet, okul türü, fiziksel memnuniyet, başarı durumu ve dindarlık algısı gibi değişkenlere göre zorba, kurban ve narsisizm puanlarında anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Nitel bulgular ise öğrencilerin zorbalık deneyimlerine dair duygu, düşünce ve baş etme biçimlerini daha derinlemesine anlamaya katkı sağlamış; görüşmelerde öne çıkan temalar arasında “yardım arama”, “dik durma”, “empati eksikliği” ve “tevekkül” gibi dini başa çıkma yaklaşımları dikkat çekmiştir. Bu bölümde, hem anket sonuçları hem de görüşme kayıtları birlikte değerlendirilerek öğrencilerin zorbalıkla ilişkili psikolojik ve sosyal eğilimleri çok yönlü biçimde analiz edilmiştir.

Tablo-5:
Cinsiyete göre Mann Whitney testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Kadın	179	129,95	,002
Erkek	102	160,39	
Kurban			
Kadın	179	132,32	,016
Erkek	102	156,23	
Zorba			
Kadın	179	133,56	,038
Erkek	102	154,06	

Tablo-5’e göre narsisizm, kurban ve zorbalık gibi özelliklerde kadın ve erkek öğrenciler arasındaki farklılıkları karşılaştırmaktadır. Narsisizmde, erkek öğrencilerin sıra ortalaması kadın öğrencilerden belirgin şekilde yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = 0,002$). Kurban rolünde de benzer bir durum görülmekte olup, erkek öğrenciler kadınlardan daha yüksek bir sıra ortalamasına sahiptir ve bu fark anlamlıdır ($p = 0,016$). Zorbalık açısından da erkeklerin ortalaması kadınlara göre daha yüksektir ve bu farklılık da anlamlıdır ($p = 0,038$). Bu bulgular erkek öğrencilerin narsisistik eğilimler, kurban ve zorba davranışları açısından kadın öğrencilere göre daha yüksek bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Görüşmelerde K1: “Güçlü durmaya çalışırdım ama bu durumu başkalarına anlatamazdım. Etkinliklere katılır kendimi öne çıkarırdım” K2: “Yardım almaya çalışırdım ve İkra’nın dışında yeni arkadaşlar edinirdim.”, “Ailemden yardım alamazdım ama hocalardan yardım alırdım” K3: “Hocalarla konuşurdum bu durumun beni rahatsız ettiğini İkra’ya (zorabaya) anlatırdım.” K4: “Aileme ve hocalarıma İkra’ya şikâyet ederdim.” E1: “İkra’ya hayır derdim yapmamasını söylerdim veya hoca, Rehberlik Servisi ya da yetkili bir kişiye bu durumu açıklardım.

Yardım etmesini isterdim.” E2: “İkra’ya hayır der ona karşı çıkardım.” E3: “İkra’ya sınırimi bildirirdim. Onun karşısında güçlü bir duruş sergilerdim ki bana nasıl davranması gerektiğini anlasın.” E4: “Yakın olduğum bir öğretmenden yardım alırdım. Veya gücü yeten birinden yardım alırdım.” ifadeleri yer almaktadır.

Buna göre zorba olanlara karşı alınabilecek en önemli tedbirler “yardım almak, zorbaya hayır diyebilmek ve ona karşı dik durmak” şeklinde kodlanabilir. Erkek öğrencilerin narsistik eğilimi kadınlara göre daha yüksektir. Bunun sebebi; toplumun ve medyanın, erkeklere yüklediği rol gereğince erkeklerin özgüven sahibi olması gerektiği şeklinde ifade edilebilir (Herzog, 2004: 893-914). Ancak toplum içinde ve okulda erkeklerin bu özgüveni tam olarak sağlayamadıklarından dolayı kendini üstün gösterme çabası içerisine girdikleri söylenebilir (Philipson, 1985: 213-228). Ayrıca narsistik eğilimin, erkek öğrencileri daha fazla ‘zorba’ ve ‘kurban’ rolüne ittiği görülmüştür (Mccann & Biaggio, 1989: 55-58). Geel ve arkadaşları (2017) duyarsız-duygusuz (CU) özellikler, narsisizm ve dürtüsellik gibi psikopatik özelliklerin, zorbalık davranışlarıyla anlamlı derecede ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Görüşmeden elde edilen sonuçlar da bu veriyi desteklemektedir.

Ayrıca kız öğrencilerin zorbanın yanında olma eğilimi gösterdiği görüşme verilerinden elde edilmiştir. Nitekim K2: “İkra’ya (zorbaya) karşı çıkmazdım onun yanında olurdum.” K4: “İzlemeye ve gülmeye devam ederdim.” diyerek bu bulguyu desteklemektedir. Ancak E1: “İkra’ya karşı çıkar, Merve’nin yanında dururdum. İkra’yı gücü yetecek kişilere şikâyet ederdim.” E2: “Tepki gösterirdim.” E3: “Kendim İkra’yla Merve’yi ayırmaya çalışırdım. Birilerine şikâyet etmek isterdim ama kolay değil sonuçta İkra Merve’ye ne yapıyorsa Şifa’ya da aynımsı yapabilir.” E4: “En başta İkra’yı uyarır dinlemezse muhabbetimi keserdim.”

Tablo-6:

Anne babanın birliktelik durumuna göre Mann Whitney testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Anne baba birlikte	265	139,88	3,342
Anne baba ayrılar	16	159,47	
Kurban			
Anne baba birlikte	265	140,34	,573
Anne baba ayrılar	16	151,97	
Zorba			
Anne baba birlikte	265	143,29	,049
Anne baba ayrılar	16	103,13	

Tablo-6'ya göre anne babası ayrı olanların zorbalık puanı ($m=103,13$), anne babası birlikte olanlara göre ($m=143,29$) düşük çıkmıştır. Anne babası ayrı olan çocuklar bazen daha fazla sorumluluk almak zorunda kalabilmektedir (Dowling & Elliott, 2017: 2). Anne ve baba ayrıldığında çocuklar, aile üyelerinin duygusal durumlarına daha duyarlı olabilmekte ve bu da başkalarına zarar verme eğilimini azaltabilmektedir (Camodeca & Coppola, 2016: 459–465). Benzer şekilde ayrılmadan sonra olumsuz dinamiklerin etkisi azalabilmekte ve çocuklar, evde daha huzurlu ve işlevsel bir ortam deneyimleyebilmektedir (Jenkins, 1992: 2).

Görüşmelerde K2: “*Aile içi problemleri olduğunu düşünüyorum. Kendini beğenmiyordur ya da yetersiz görüyor olabilir*” K3: “*Ailesi tarafından şiddete maruz kalıyor olabilir*.” K4: “*Sevgisizlik, başka açıklaması olamaz*.” E3: “*Merve'nin aile ortamında yaşadığı problemler onun böyle pasif kalmasına sebep olmuş olabilir*.” E4: “*Geçmişte ve/veya şimdi yaşadığı aile baskısı onun İkra karşısında sessiz kalmasına sebebiyet vermiş olabilir*.” elde edilen görüşme verilerine göre aile içindeki durum öğrencilerin kurban rolünü benimsediğini gösteriyor olabilir. Yani anket verileri görüşmelerden elde edilen verilerle açıklanmaktadır.

Tablo-7:
Lise türlerine göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
İmam hatip	125	147,98	,384
Anadolu-Sosyal liseleri	137	136,49	
Diğer liseler	19	127,61	
Kurban			
İmam hatip	125	141,58	,198
Anadolu-Sosyal liseleri	137	136,24	
Diğer liseler	19	171,47	
Zorba			
İmam hatip	125	138,14	,023
Anadolu-Sosyal liseleri	137	136,90	
Diğer liseler	19	189,42	

Tablo-7'ye göre diğer liselerde olanların zorbalık puanı ($m=189,42$), imam hatip lisesi ($m=138,14$) ve Anadolu lisesinde olanlara göre ($m=136,90$) yüksek çıkmıştır. Dini eğitimin daha yoğun olarak verildiği okullar arasında yer alan imam hatip liseleri, öğrencilerin akran zorbalığı karşısında baş etme becerilerini daha fazla geliştirebilecekleri bir ortam sunmaktadır. Araştırma bulguları da bu görüşü desteklemektedir. Özellikle kendini daha dindar olarak tanımlayan öğrencilerin akran zorbalığı

eğilim puanlarının daha düşük çıkması, dindarlık ile zorbalıktan kaçınma arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu sonuçlar, imam hatip liselerindeki dini eğitimin öğrencilerin zorbalığa karşı direnç geliştirmelerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Görüşmelerde “zorbanın neden bu duruma geldiğine” yönelik soruya katılımcılar şu şekilde cevap vermiştir. K1: “Egoist olması.” K2: “Aile baskısı ve kendini üstün görme çabası olabilir” K3: “Egoist olması” K4: “Popüler olma çabası ve sevgisizlik olabilir.” E1: “Çevresindekilere hava atmak için Merve’yi eziyor olabilir. Ya da sınıf farkından dolayı kendini Merve’den üstün ve büyük görmesi.” E2: “Merve’den yaşça büyük olduğu için kendisini güçlü bir konumdaymış gibi düşünmesi. E3: “Bence İkra gerekli düzeyde eğitim alamadığı için eğitimsiz kalmış ve bu yüzden de cabil olarak yetişmiş. Cabilliğinden dolayı Merve’ye eziyet ettiğini düşünüyorum.” E4: “Bence İkra da özgüven eksikliği olduğu kendini daha çok öne çıkarmak istiyor, herkesin ilgi odağında olmak için Merve üzerinde baskı kurduğunu düşünüyorum.” Buna göre zorbalığa giden süreçte katılımcılarda “kendini beğenmek, popüler olma ihtiyacı, güç sahibi olma eğilimi” gibi temalar öne çıkmaktadır.

Tablo-8:
Fiziksel özelliklere göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Evet beğeniyor	145	149,51	,145
Ara sıra beğeniyor	98	134,92	
Hayır beğenmiyor	38	124,22	
Kurban			
Evet beğeniyor	145	117,96	,000
Ara sıra beğeniyor	98	163,91	
Hayır beğenmiyor	38	169,83	
Zorba			
Evet beğeniyor	145	119,24	,000
Ara sıra beğeniyor	98	159,48	
Hayır beğenmiyor	38	176,37	

Tablo-8’e göre kendi fiziksel özelliklerini beğenmeyenlerin kurban (m=169,83) ve zorba (m=176,37) puanları, kendi fiziksel özelliklerini beğenenlerden daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlara dayanarak çıkarılabilecek en genel sonuç, fiziksel özelliklerini daha az beğenen öğrencilerin hem kurban hem de zorba olma eğilimlerinin daha yüksek olduğudur. Kendilerini fiziksel olarak daha az beğenenler, akran zorbalığı bağlamında hem mağdur hem de failler arasında daha fazla temsil edilirler. Bu durum öz-imajın ve özsaygının, akran zorbalığı dinamikleri üzerinde

etkili bir rol oynadığını göstermektedir (Salmivalli, 1999: 1268-1278; Ayoub vd., 2021: 216).

Görüşmelerde K1: “Fiziksel özelliklerini yetersiz buluyor.” K3: “Fiziksel anlamda kendini güçsüz görüyor olabilir.” E1: “Sınıf seviyesi farkından dolayı İkra’dan korkması ve fiziksel özelliklerini beğenmemesi onu bu duruma iten sebepler arasında yer alabilir bence.” E2: “İkra’yı mahalleden tanıdığı için onu kıramıyor veya ondan korkuyor. Ya da özgüvensiz.” E3: “Ayrıca aile içindeki problemlerden dolayı özgüven eksikliği yaşıyor ve bu yüzden de tepkisini ortaya koymıyor olabilir.” E4: “Geçmişte başından geçmiş bir travma sonrası özgüven eksikliği yaşayarak İkra’ya karşı sesini çıkarmamış olabilir.” şeklinde veriler elde edilmiştir. Buradan da anket sonuçlarında kurbanın kendini ve fiziksel özelliklerini daha az beğeniyor olması görüşmelerin verileri ile açıklanmaktadır.

Tablo-9:
Dindarlık durumuna göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Dindar değil	19	190,53	,006
Az dindar	30	165,62	
Orta dindar	185	132,06	
Çok dindar	47	140,45	
Kurban			
Dindar değil	19	167,11	,350
Az dindar	30	149,23	
Orta dindar	185	139,82	
Çok dindar	47	129,85	
Zorba			
Dindar değil	19	172,61	,078
Az dindar	30	162,33	
Orta dindar	185	137,76	
Çok dindar	47	127,34	

Tablo-9’a göre kendini dindar olarak algılamayanların narsisizm (m=190,53) puanı, kendini dindar olarak algılayanlardan daha yüksek çıkmıştır. Dindarlık algısı ile narsisizm eğilimi arasında anlamlı bir fark vardır. Dinde sabır ilkesi, özellikle süreci kabullenmek olarak algılanıp deneyimlendiğinde kriz yönetiminin ilk adımı olabilir (Özdoğan, 2009). Etkili bir başa çıkma süreci, bireyin yaşamla uyumunu sürdürmesini, denge ve bütünlüğünü korumasını gerektirir. Dini açıklamalar, bireylerin zor veya tehlikeli yaşam olaylarında anlam bulmalarına yardımcı olur. Din önemli bir anlam kaynağıdır. Dini başa çıkma, dini yorumlar yoluyla zorluklara yeni bir bakış açısı sağlayarak bireylerin stresi azaltmasına yardımcı olabilir (Pargament, 1997). Zorlukların daha büyük bir hedefin

parçası olduğuna inanmak kaygıyı azaltabilir ve teselli sağlayabilir. Manevi destek, bireyin daha yüksek bir güce bağlanmasını ve ona bağlılık duygusunu ifade eder. Geliştirdiğimiz herhangi bir programa dini başa çıkmayı dahil etmek önemlidir. Güven'in (2019) çalışmasında narsisizm ile dindarlık arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, narsisizm düzeyi yüksek bireylerin daha düşük dindarlık eğilimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen bulgular da benzer bir çizgide ilerlemektedir. Narsisizm düzeyi yüksek öğrencilerin akran zorbalığına daha yatkın oldukları ve dindarlık düzeyi yüksek öğrencilerin zorbalığa daha az eğilim gösterdikleri belirlenmiştir. Böylece narsisizm ile dindarlık arasında dolaylı bir zıtlık olduğu, zorbalık eğilimleri üzerinden de desteklenmiş olmaktadır.

Görüşmelerde “*siz zorbanın yerinde olsaydınız ne yapardınız*” şeklindeki soruya katılımcılar içerisinde anlamlı bir fark oluşmuştur. Buna göre kendini daha az dindar gören K3: “*Ben de zorbalık yapardım.*” K4: “*Ben de zorbalık yapardım.*” şeklinde cevap vermişlerdir. Ayrıca çok dindarım diyen katılımcı da benzer bir yaklaşım sergilemiştir. E2: “*Zorbalığa devam ederdim.*” Oysa kendini dindar görenlerin çoğunluğu K1: “*Zorbalık yapmazdım Merve’yi anlamaya çalışırdım.*” E1: “*İkra’nın yerinde ben olsam Merve’yi yaşından dolayı küçümsemeyi, ona böyle davranmazdım.*” E3: “*Bu durumu devam ettirmeyi, onunla iyi anlaşmaya çalışırdım.*” E4: “*Zorbalık yapmazdım.*” şeklinde zorbalık yapamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Tablo-10:
Başarı durumuna göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Belge almadı	84	140,75	,168
Teşekkür belgesi aldı	86	153,35	
Takdir belgesi aldı	111	131,62	
Kurban			
Belge almadı	84	137,30	,824
Teşekkür belgesi aldı	86	140,24	
Takdir belgesi aldı	111	144,39	
Zorba			
Belge almadı	84	149,11	,008
Teşekkür belgesi aldı	86	118,75	
Takdir belgesi aldı	111	152,10	

Tablo-10’a göre takdir belgesi alanların zorbalık puanı (m=152,10), belge almayan (m=149,11) ve teşekkür belgesi alanlara göre (m=118,75) yüksek çıkmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı bu fark, teşekkür belgesi alan öğrencilerin zorba davranışlarının diğer iki gruba kıyasla daha az

olduğunu düşündürebilir. Ancak neden-sonuç ilişkisi bu verilerle doğrudan kurulamaz, daha kapsamlı bir çalışma ve ek verilere ihtiyaç vardır.

Tablo-11:

Narsisizm, zorba ve kurban arasındaki korelasyon sonuçları			
	Narsisizm	Kurban	Zorba
Narsisizm	1	,210**	,558**
		,000*	,000*
Kurban		1	,121*
			,042
Zorba			1

Tablo-11'e göre p değerleri .05 den küçük olduğu için zorba ile hem kurban hem de narsisizm arasında pozitif yönde güçlü birer ilişki bulunmuştur. Ayrıca kurban ve narsisizm boyutları arasında da pozitif bir ilişki vardır. Bu veriler bize en genel anlamıyla akran zorbalığı ve narsisizm arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yani narsistik eğilimi olanların bulunduğu bir okul ortamında akran zorbaları ve kurbanlarının olma ihtimali yüksektir.

Ayrıca görüşme soruları içerisinde kader algısına yönelik öğrencilerin yaklaşımı sorulmuştur. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun teslimiyetçi veya tevekkülcü bir anlayış ile cevap verdikleri gözlenmiştir. K1, K2, K3 ve E1 “İyilik yap denize at balık bilmezse Allah bilir” ve K4, E2, E3 ve E4 ise “Mevla’m görelim neyler, neylerse güzel eyler” şeklinde cevap vermişlerdir.

Bu nitel veriler, narsisizm, kurban olma ve zorba olma gibi davranışların sadece bireysel özelliklerle değil; aynı zamanda bireylerin inanç ve değer sistemleriyle de bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Bunlar, bireylerin sosyal davranışlarını etkileyen karmaşık faktörlerin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, nicel verilerin yanı sıra nitel verilerin de önemli olduğu, bütüncül bir anlayışın bu tür psikolojik ve sosyal dinamikleri anlamada kritik rol oynadığı sonucuna varılabilir.

c. Yorum ve Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular, akran zorbalığı olgusunun bireysel kişilik özellikleri, dini başa çıkma stratejileri ve demografik faktörlerle çok yönlü ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle narsistik eğilim-

lerin zorbalık davranışları üzerindeki belirleyici etkisi ve dindarlık düzeyinin zorbalık eğilimini azaltıcı rolü dikkat çekicidir. Bu sonuçlar, hem literatürdeki mevcut bulgularla örtüşmekte hem de dindarlığın, bireylerin sosyal davranışlarında düzenleyici bir faktör olabileceğine dair yeni kanıtlar sunmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin zorbalıkla baş etme biçimlerinde dini tutum ve tevekkül temelli yaklaşımların öne çıkması, müdahale programlarının kültürel ve manevi değerler bağlamında tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde, elde edilen nicel ve nitel veriler ışığında sonuçların önceki araştırmalarla karşılaştırılması, anlamlandırılması ve alanyazına katkısının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Hipotez-1: Narsisistik eğilimlere sahip öğrencilerin akran zorbalığı eylemlerinde daha aktif roller aldığı hipotezi, literatürdeki bulgularla uyumludur. Örneğin, Reijntjes ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında, yüksek düzeyde narsisizmin erkek öğrencilerde zorbalık için bir risk faktörü olduğu, ancak kız öğrencilerde benzer bir etkinin gözlenmediği belirtilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada yalnızca yüksek düzeyde zorbalıkla uğraşanların sosyal baskınlık sergilediği ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Fanti ve Henrich'in (2015) araştırması, düşük benlik saygısı ve yüksek narsisizmin, erken ergenlik dönemindeki bireylerde zorbalık ve akran mağduriyeti ile daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise, 17-21 yaş aralığındaki bireylerde narsistik eğilimlerin siber zorbalık davranışlarıyla pozitif bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır (Permatasari & Wu, 2021). Bu bulgular, narsisistik özelliklerin öğrenciler arasında zorbalık davranışlarını arttırabileceğini ve bu etkinin cinsiyet, yaş ve zorbalık türüne göre farklılık gösterebileceğini göstermektedir.

Hipotez-2: Dindarlık düzeyi ile akran zorbalığı arasında ters bir ilişki olduğu hipotezi, literatürde desteklenmektedir. Hong ve arkadaşlarının (2024) araştırması, dindarlığın zorbalığa katılım ile arkadaşların suç işlemesi arasındaki ilişkide koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir. Massarwi ve Gross-Manos'un (2022) çalışmasında ise çocukların dindarlığı, zorbalık mağduriyeti ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi düzenleyici bir değişken olarak belirlenmiştir. Ayrıca Afifi ve arkadaşlarının (2020) araştırması, zorbalığa maruz kalan lise öğrencileri arasında dindarlık düzeyi düşük olanların, yüksek olanlara kıyasla madde kullanma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Massarwi ve diğerlerinin (2019) yürüttüğü çalışmada ise dindarlığın, Arap Müslüman ergenlerde suçlu akranların etkisini azaltmada ve ergenlik dönemindeki suça yönelimi engellemede önemli bir koruyucu rol oynayabileceği be-

lirtilmiştir. Bu bulgular, dindarlığın yalnızca zorbalık eğilimlerini azaltmakla kalmadığını, aynı zamanda öğrencilerin psikososyal iyilik hallerini destekleyen ve riskli davranışlara karşı direnç geliştirmelerini sağlayan bir unsur olduğunu göstermektedir.

Hipotez-3: Akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin düşük özsaygıya sahip olduğu hipotezi, literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tsaousis'in (2016) bulguları, düşük benlik saygısının akran mağduriyetiyle anlamlı şekilde ilişkili olduğunu ve çocuklar ile ergenler arasında zorbalık davranışıyla da olumsuz ancak önemsiz bir ilişki kurduğunu ortaya koymaktadır. Sır ve Lok'un (2024) geliştirdiği Benlik Saygısı Geliştirme Programı, benlik saygısını artırmakta ve akran zorbalığını azaltmakta etkili sonuçlar vermiştir. Ayoub ve arkadaşlarının (2021) Tunus'ta yürüttükleri çalışmada hem mağdurlar hem de zorbaların düşük özgüvene sahip oldukları, bu durumun zorbalıkla mücadelede etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Choi ve Park'ın (2021) araştırmasında ergenlerde düşük benlik saygısının mağduriyetin artışıyla öngördüğü fakat zorbalık failliğini doğrudan etkilemediği ortaya konmuştur. Van Geel ve arkadaşlarının (2018) çalışması ise akran mağduriyeti ile benlik saygısı arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu, düşük benlik saygısının gelecekteki mağduriyetleri öngörebileceğini göstermektedir. Delfabbro ve diğerleri (2006), akran mağduriyetinin daha yüksek sosyal yabancılaşıma, daha zayıf psikolojik işleyiş ve düşmüş benlik saygısıyla sonuçlandığını; öğretmen mağduriyetinin ise düşük akademik başarı ve artmış riskli davranışlara neden olduğunu belirtmişlerdir. O'Moore ve Kirkham (2001) ise yüksek benlik saygısının çocukları ve ergenleri zorbalık eylemlerine karışmaktan koruduğunu ve zayıf benlik değeri hissini azaltmanın bu açıdan kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Bu literatür ışığında, özsaygı düzeyinin akran zorbalığı ile ilişkili olduğu net şekilde görülmektedir.

Hipotez-4: Zorbalık yapan öğrencilerin hakimiyet kurma arzusu ve başkalarının duygularına karşı duyarsızlık gösterdiği hipotezi, literatürdeki bulgularla paralellik göstermektedir. Olthof ve arkadaşları (2011), zorbalığın egemenlik odaklı stratejik bir davranış olduğunu ve özellikle elebaşı zorbaların baskın olma konusunda daha yüksek bir arzu taşıdığını belirtmiştir. Goodboy ve arkadaşları (2016), zorbalık davranışının güç arzusu ve başkalarının duygularına duyarsızlıkla bağlantılı olan sosyal baskınlık yönelimiyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Pan ve arkadaşları (2020), sosyal hakimiyet hedeflerine ulaşmaya çalışan çocukların, statü açısından daha hiyerarşik sınıf yapılarında zorbalık yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Evans ve Smokowski (2016), zorbalığın sosyal sermayenin edinilmesi ve

sürdürülmesi ile baskınlık arzusunun kaynaklandığını vurgulamıştır. Menin ve arkadaşlarının (2021) bulgularına göre ergenler, zorbalık ve siber zorbalığı daha çok ilişkisel ve grup süreçleri çerçevesinde değerlendirmekte ve bu süreçlerde en belirgin unsurun baskınlık olduğuna inanmaktadır. Björkqvist ve arkadaşları (1982), zorbaların kendilerini baskın ve özdenetim sahibi olarak algıladıklarını, kurbanların ise kendilerini depresif, düşük zekâ ve çekicilik sahibi olarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu algılar hem zorbalık eylemlerinin ortaya çıkmasında hem de devam etmesinde etkili olabilir. Ayrıca Rigby (2005), okul çocuklarında mağdurlara yönelik olumsuz tutumların ve akran beklentilerinin zorbalığa katkıda bulunduğunu, erkek çocukların ise kızlara göre daha yüksek oranda zorbalık yapma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular ışığında, zorbalık davranışlarının altında yatan güç ve baskınlık arzusu ile duygusal duyarsızlığın belirleyici faktörler olduğu söylenebilir.

Hipotez-5: Dini başa çıkma içeriğine dayalı programların zorbalıkla mücadelede etkili olduğu hipotezi, doğrudan bu bağlamda çok sayıda çalışma bulunmamakla birlikte, genel zorbalık önleme programları ve dini başa çıkma yaklaşımlarına ilişkin literatür bu görüşü dolaylı olarak desteklemektedir. Gaffney ve arkadaşları (2021), tüm okul yaklaşımını benimseyen, net politikalar içeren ve akran katılımını sağlayan zorbalık karşıtı programların hem zorbalık yapma hem de mağdur olma oranlarını azaltmada etkili olduğunu vurgulamaktadır. Yine Gaffney ve arkadaşlarının (2019) yürüttüğü başka bir meta-analiz çalışmasında, bu tür programların zorbalık uygulamalarını %19-20, mağduriyet oranlarını ise %15-16 oranında azalttığı bildirilmiştir. Ancak Yeager ve arkadaşları (2015), bu programların etkililiğinin yaş ilerledikçe azaldığını, özellikle 8. sınıftan itibaren zorbalıkla mücadelede etkinliğin ciddi şekilde düştüğünü belirtmektedir. Bu bulgu, daha yaşa uygun, değer temelli ve bireysel anlam dünyasına hitap eden programlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Maspiroh ve Haryanto (2023), dini değerlerin örnek öğrenme, güçlendirme ve kültürleme stratejileri yoluyla kazandırılmasının ilkokul öğrencilerinde zorbalık davranışını etkili bir biçimde azaltabileceğini göstermiştir. Ayrıca Ano ve Vasconcelles (2005), dini başa çıkma biçimlerinin stresle başa çıkmada pozitif ve negatif psikolojik uyum süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular ışığında, dini başa çıkma temelli programların hem psikolojik direnç oluşturma hem de zorbalık davranışlarını azaltma açısından fayda sağlayabileceği söylenebilir.

c.a. Geliştirilen Programın Yapısı

Aşağıdaki listede akran zorbalığına maruz kalan öğrencilere yardım etmek için oluşturulmuş bir müdahale programının özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, zorbalıkla başa çıkmak için hem kurbanların hem de zorbalık yapan öğrencilerin gereksinim duyduğu desteği ve kaynakları tanımlamaktadır. Liste, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin yaşadıklarını anlamaları, bununla başa çıkma yollarını öğrenmeleri ve iletişim becerileri ile empati yeteneklerini geliştirmelerine yönelik stratejiler içermektedir. Ayrıca zorba öğrencilerle müdahale etmek için kullanılabilecek tekniklerden bahsedilmekte ve hem zorbanın hem de kurbanın insan olarak eşit değere sahip olduğunu ve herkesin zorba veya kurban olma potansiyeline sahip olabileceğini vurgulamaktadır.

1- Zorbalığa maruz kalan öğrenci başına gelen bu tür bir durumun normal olmadığı ve tam olarak yaşadığı duygunun akran zorbalığı olduğunu bilmesi gerekmektedir.

2- Akran zorbalığına maruz kalan öğrenciye zorba ile ilgili algısında, olayın şahsi olmadığını fark etmesine yardımcı olunmalıdır. Zorba olan kişinin bu davranışı fırsatını bulduğu her öğrenciye yapabileceğinin bilincinde olunması önemlidir.

3- Kurban öğrencinin iletişim kurabilmesi ve zorba öğrencinin empati yeteneğinin artırılması için tedbir alınmalıdır.

4- Hem zorba hem de kurban için fonksiyonel ve tevhide uygun bir yaratıcı algısı ortaya konulmalıdır. Bunun için de olumlu bir dini başa çıkma modelinin geliştirilmesi gereklidir. Ayrıca doğru tevekkül anlayışının esas alındığı kader inancı benimsenmelidir.

5- Kurbanın zorbalığı hissettiği dönemlerde duadan destek alınmalıdır.

6- Zorbalık yapan kişilerin narsistik eğilimleri olduğu göz önünde bulundurulursa, narsistik kişilerle mücadele tekniklerinin zorbalıkta da etkili olabileceği söylenebilir. (Sadece narsist veya benlik saygısı düşük bireyler zorbalık yapmaz. Aile içi sorunları olan, psikopat kişilik özelliğine sahip olan ya da daha önce zorbalığa maruz kalmış olan, zorbalığı daha önce zorbalığa maruz kalarak öğrenmiş olan vb. pek çok sebepten dolayı zorba bireyler de başkalarına zorbalık uygulayabilir.)

7- Zorba ve kurban olanların insani olarak aynı değere sahip olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kurban olabilecek kişiler zorbaların, zorba olma potansiyeli taşıyanların kurbanlar ortaya çıkaracağı gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

8- Benlik saygısının akran zorbalığı ile ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Olumlu bir kendilik bilinci kişiyi hem zorbalıktan hem de kurban olmaktan koruyacaktır.

9- Hayatın anlamına dair zihne gelen soruların hasır altı edilmeksizin, tartışmaya açılıp uygun bir mantıksallaştırma sürecine gidilmesi önemlidir.

10- Zorba olan kişilerin karakteristik özelliklerini tanıtan farkındalık eğitimleri ile kurbanların hem okulda hem sanal alemde hem de hayatının diğer zamanlarında tedbir alacak yeterliliğe kavuşması gerekmektedir.

c.b. Başa Çıkma Yolları

(i) Kurban İçin Başa Çıkma Yolları

1- Zorbalıkla karşılaşıldığında sessiz kalmak yerine destek aramaktan çekinilmemelidir. Bu durumlar karşısında utanç duymak yerine, yaşananları görmezden gelmemek önemlidir. Destek istemek, olumsuz bir tutum olarak görülmemelidir.

2- Güvenilen bir yetişkinle yaşananlar paylaşılmalıdır. Bu kişi bir öğretmen, aile üyesi veya okul personeli olabilir. İlk denenen yetişkin durumla ilgilenmezse, başka birine başvurarak yardım aramaya devam etmekte sakınca yoktur.

3- Karşılaşılan zorba davranışlara karşı güçlü ve cesur bir tutum sergilemek, zorbanın uzaklaşmasına yardımcı olabilir. Korkuyu göstermeye çalışmak önemlidir. *“Sabır ve dua ile Allah'tan yardım isteyin. Sabır ve dua, Rablerine kavuşacaklarını ve kesinlikle O'na döneceklerini bilen, gerçekten kalbi Allah sevgisinden dolayı ürperenlerin dışındakilere ağır gelir (Bakara Suresi 45-46. Ayetler).”* İnançlı bir öğrenci sabrederek ve rabbine gönülden dua ederek güçlü bir duruş sergileyebilir.

4- Sözlü zorbalığa maruz kalınıyorsa (hakaret, alay, isim takma vb.), karşılık vermemeye çalışılmalı, baş çevrilmeli ve uzaklaşılmalıdır. Zorba bir süre sonra durabilir. *“Onlar ki, boş ve anlamsız sözler işittikleri zaman ondan hemen yüz çevirip: ‘Bizim yaptıklarımızın hesabını biz vereceğiz, sizin yaptıklarınızın hesabını da siz vereceksiniz. Size selam olsun. Biz, (doğru ile yanlış ayırt edemeyen) cahillerle arkadaşlık etmeyiz’ derler (Kasas 28/55) ayetinde zorba veya narsist kişilik sahiplerine karşı alınacak tavır onların net bir şekilde muhatap alınmaması yönündedir.*

5- *“Rahmân'ın has kulları yeryüzünde kendini beğenmemiş olarak yürürler. Cahil kimseler onlara laf attığında, ‘Selâm’ derler.” (Furkân 25/63) ayetinde*

narsist tavırda olanlara karşı takınılması gereken durum gösterilmektedir. Eğer birey sözlü zorbalığa (hakaret, alay, lakap takma gibi) uğrarsa, karşılık vermeden oradan ayrılmaya çalışmalıdır. Bu, zorbanın zamanla davranışından vazgeçmesine neden olabilir. Fiziksel zorbalıkla karşılaşıldığında ise güvenli bir yere gidilerek durum ilgili kişi veya kurumlara bildirilmelidir.

6- Zorbalık, genellikle تنها yerlerde gerçekleşebilir. Bu bağlamda, peygamberimizin “*Sizlere toplu halde olmanızı tavsiye ederim, ayrılmayın. Şeytan yalnız olanla beraberdir, iki kişiden ise uzaktır.*” (Tirmizî, 1998, Fiten, 7) şeklindeki sözünü hatırlayarak, mümkün olduğunca kalabalık ortamlarda bulunulması önerilebilir. Eğer birey yalnızsa, sınıf veya okuldan bir arkadaş edinebilir ve okul etkinliklerine birlikte katılabilir. Yalnız kalınan anlarda, onu gözetken Yaradan’a güvenmek, bireyin zorluklarla başa çıkma gücünü artırabilir (Şirin, 2014: 270). Zor anlarda ayet veya dualar okumak bireye motivasyon sağlayabilir.

7- Okulda her öğrencinin güvende hissetme hakkı vardır ve bu hakkı korumak için gerekli adımları atmaktan çekinmemek gerekir. Bunun için zorbalık yapan kişinin, o bireye özel bir tavır içinde değil kendi geçmişinin sonucu olarak ortaya koyduğu bir sorunun işareti olacağı unutulmalıdır. Bu durumda zorbaya karşı nefret duygusu yerine belki ona acımak veya ona karşı pozitif bir yaklaşım sergilemek doğru olacaktır. Çünkü olumsuz bir algı düşmanlığı artırır. Nitekim bir ayette Allah “*Güzellik yolunu tut, iyiliği emret, cabillerden yüz çevir.*” (A’râf 7/199) buyurarak düşmanlığı değil affetmeyi öne çıkarmaktadır. Unutulmamalıdır ki affedebilmek sadece karşı tarafa değil gerçekte affeden kişi için çok faydalı ve hayırlı bir iştir.

(ii) Zorba İçin Başa Çıkma Yolları

1- Sinirlenildiğinde karşısındaki kişiden uzaklaşmaya çalışmak, bu durumu daha sonra onunla konuşmak uygun olacaktır. Peygamberimiz “*Öfke şeytandır, şeytan ateştedir. Ateş ise su ile söndürülür. Öyleyse öfkelendiğiniz zaman kalkıp abdest alın. Ayakta ise otursun. Yine sakinleşmezse yamı üzerine yatıversin.*” (Ebû Dâvûd, 1999, Edeb, 3) buyurarak suya ve içinde bulunulan fiziki ortama dikkat çekmiştir. Kendini başkalarına karşı zorba davranış içinde bulan kişiler öfkelerini kontrol edebilmek için yıkabilir. Bunun bir başka anlamı ise sakinleşmek için çevremizde fikrine saygı duyulan insanları bulundurmanın önemini vurgulamaktadır. Durmanın sınırını bilmek kişinin haddini bilmesidir. Bu konudaki başka bir tavsiyesi de öfkelenen insanın susmasıdır (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1998, 1: 239).

2- Herkesin farklılıklarını kabullenmek ve değer vermek önemlidir; çünkü insanlar farklı özelliklerle yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de belirtil- diği üzere, *"Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en de- ğerli olanınız, en çok Allah'tan sakınmanızdır* (Hucurât 49/13)." İslam dini insanların birbirinden farklı olmasının gerekli bir durum olduğunu söy- lemektedir. İnsanların birçok farklılığa sahip olması zenginliktir. Karşı- mızdaki insanları olduğu gibi kabul etmek insani bir durumun sonucudur. Herkesin bizim gibi olması hayatı çekilmez ve yaşanmaz bir duruma getirecektir. Bu bilinçle insanların ve toplumların farklılıklarını eksiklik olarak değil bir zenginlik olarak görmek gerekmektedir.

3- Başkalarına zarar veren öfkeli davranışlar, güç göstergesi değildir.

4- Hz. Muhammed (s.a.v.) bu konuda, *"Gerçek güçlü, güreşte rakibini yenen değil, öfkelenildiği zaman kendine hâkim olabilir."* (Buhari, 1999, Edeb, 76) diyerek öfke anında kontrolü elinde tutmanın gerçek güç olduğunu vurgulamıştır. Bu, kontrolsüz öfkenin bizi yanlış yollara sürükleyebile- ceği ve şeytanın etkisi altına girebileceğimizi anlatmaktadır.

5- Eğer bireyde zorbalık eğilimi varsa ve bu davranışlarını değiştirmek istiyorsa, bir rehber öğretmen veya güvendiği bir yetişkinle bu durumunuzu paylaşabilir. Onlar, bu süreçte bireye yardımcı olacak ve ge- reken desteği sağlayacaklardır.

Sonuç

Gençlerde akran zorbalığı, bireylerin sağlığı üzerinde geniş kapsamlı etkileri olan yaygın bir sorundur (Çinici, 2024: 1). Akran zorbalığının ruh sağlığı ve genel mutluluk üzerindeki etkisini azaltmak için çeşitli zorbalık biçimlerini ele almak, kimliklerin kesişimselliğini göz önünde bulundur- mak ve destekleyici okul ortamları yaratmak önemlidir.

Araştırmada ortaya çıkarılan başa çıkma modeli için Tablo 12'deki örnek programın uygulanması beklenmektedir.

Tablo-12:
Başa çıkma modeli için örnek program

Birinci hafta programı	Okul içinde afişlerin asılması	Rehberlik servisinden destek alınması. Broşürlerin okul genelinde dağıtılması (Kanca, 2019: 148).
İkinci hafta programı	Okul öğretmenleri ve idareye çalışmanın bulgularının anla- tılması ve programın içeriği- nin tanıtılması	Velilere çocuklarının bir kurban veya zorba ola- bilme olması ihtimaline karşı farkındalık çalışması yapılması

Üçüncü hafta programı	Sınıflarda öğrencilere akran zorbalığı ve narsisizm ilişkisi üzerinden başa çıkma yöntemlerinin anlatılması	Öğrencilerin yaşadıkları zorbalık olaylarının genel veya özelde dinlenilmesi
Dördüncü hafta programı	Uygulanan programın etkiliği üzerine öğrencilerden dönüt alınması	Uygulanan programın etkiliği üzerine öğretmenlerden dönüt alınması

Araştırma verileri ve elde edilen bulgular ışığında; akran zorbalığı ile mücadelede uygulanması için önerilen program, zorbalığın özellikle gençlerin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri azaltmayı amaçlamaktadır. Bu program, okul içinde farkındalığı artırma, eğitim sağlama, destek mekanizmaları oluşturma ve programın etkililiğini değerlendirme adımlarını içermektedir:

(i) *Farkındalık oluşturma*: Okul içinde afişler asarak ve broşürler dağıtarak akran zorbalığına karşı farkındalık oluşturmak, öğrencileri, öğretmenleri ve velileri bu konuda bilgilendirmek önemlidir. Farkındalık, sorunun ciddiyetinin anlaşılmasına ve müdahaleye olan isteğin artırılmasına yardımcı olur.

(ii) *Eğitim ve bilgilendirme*: Öğretmenler ve okul idaresi, akran zorbalığının nedenleri, sonuçları ve başa çıkma yöntemleri konusunda detaylı bilgi almalıdır. Eğitim seansları, zorbalıkla mücadelede okul personelinin rolünü güçlendirecek ve etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

(iii) *Öğrencilere yönelik çalışmalar*: Sınıf içi etkinlikler ve tartışmalar aracılığıyla öğrencilere akran zorbalığı, narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkiler konusunda bilgi vermek, onları bu konularda düşünmeye teşvik etmek ve yaşadıkları zorbalık olayları hakkında konuşmalarını sağlamak, bireysel ve toplumsal farkındalığı artırır.

(iv) *Dönüt ve değerlendirme*: Programın uygulanmasının ardından hem öğrencilerden hem de öğretmenlerden dönüt almak, programın etkililiğini değerlendirmek ve gelecekteki uygulamalar için gerekli düzeltmeleri yapmak açısından önemlidir. Öğrenci ve öğretmen dönütleri, programın başarısını ölçmek ve sürekli iyileştirme yapmak için kritik öneme sahiptir.

(v) *Destekleyici ortamların oluşturulması*: Okulların, zorbalıkla mücadelede destekleyici ve güvenli ortamlar yaratması, öğrencilerin zorbalıkla

başta çıkmalarına yardımcı olacak önemli bir adımdır. Rehberlik servislerinden alınacak destek, öğrencilere birebir yardım sağlayabilir ve onlara zor zamanlarında rehberlik edebilir.

Bu öneriler, akran zorbalığıyla mücadelede kapsamlı bir yaklaşımı temsil eder ve öğrencilerin, öğretmenlerin ve velilerin aktif katılımını gerektirir. Programın başarısı, topluluk içindeki her bireyin sorunun bir parçası olduğu kadar çözümün de bir parçası olması anlayışıyla yakından ilgilidir.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 18.03.2024 tarihli ve E-88656144-000-2400112139 sayılı kararı ile etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

This study was approved as ethically appropriate by the Ethics Committee for Social and Human Sciences of Atatürk University with the decision dated 18 March 2024 and numbered E-88656144-000-2400112139.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.

This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Informed consent was obtained for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.

Voluntary consent to participate was obtained from all participants in this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.

The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.

The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.

The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada elde edilen veriler, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla kamuya açık olarak paylaşılmamıştır.

The data obtained in this study have not been made publicly available in order to protect participant confidentiality.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: ST-MÇ-ŞA; Literatür Taraması: MÇ-İK; Veri Toplama: MÇ-ŞA-İK; Veri Analizi: MÇ-MB-ŞA-İK; Yazım – Taslak: MÇ-MB-ŞA-İK; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: ST-MÇ-ŞA-İK.

Conceptualization: ST-MÇ-ŞA; Literature Review: MÇ-İK; Data Collection: MÇ-ŞA-İK; Data Analysis: MÇ-MB-ŞA-İK; Writing – Draft: MÇ-MB-ŞA-İK; Writing – Review – Editing: ST-MÇ-ŞA-İK.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, özgün bir çalışma olup herhangi bir yüksek lisans tezi, doktora tezi veya kurumsal araştırma projesinden üretilmemiştir.

This article is an original work and has not been derived from any master's thesis, doctoral dissertation, or institutional research project.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

- Afifi, Rima A. vd. (2020). Bullying victimization and use of substances in high school: Does religiosity moderate the association? *Journal of Religion and Health*, 59(1), 334-350.
- Akhtar, S., & Ja, T. (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 139(1), 12-20.
- Andreou, E. (2001). Bully/victim problems and their association with coping behaviour in conflictual peer interactions among school-age children. *Educational Psychology*, 21(1), 59-66.
- Ano, G., & Vasconcelles, E. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 461-80.
- Arslan, S., Hallett, V., Akkas, E., & Akkas, O. A. (2012). Bullying and victimization among Turkish children and adolescents: Examining prevalence and associated health symptoms. *European Journal of Pediatrics*, 171(10), 1549-1557.
- Arslan, S., Savaşer, S., & Yazgan, Y. (2011). Prevalence of peer bullying in high school students in turkey and the roles of socio-cultural and demographic factors in the bullying cycle. *The Indian Journal of Pediatrics*, 78(8), 987-992.
- Atay, S. (2009). Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçeye standardizasyonu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 181-196.
- Ayas, T., & Pişkin, M. (2015). Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği ergen formu. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 316-324.
- Aydın, B. (2011). Solution offers of guidance counselor for unfavorable behaviors of students. *Education Sciences*, 6, 2469-2481.
- Ayoub, R., Brahim, T., Salem, N. B., Brigui, N., Guedria, A., & Gaddour, N. (2021). The relationship between self-esteem and bullying behavior among adolescent in Tunisia. *European Psychiatry*, 64(S1), 216.
- Badger, J., Zaneva, M., Hastings, R., Broome, M., Hayes, R., Patterson, P., Rose, N., Clarkson, S., Hutchings, J., & Bowes, L. (2023). Associations between school-level disadvantage, bullying involvement and children's mental health. *Children*, 10(12), 1852.
- Baştuğ Özбек, Ö. Y., & Taneri, P. O. (2023). Çocuklarda zorbalık davranışları, kaygı ve sosyal kaygı arasındaki ilişki. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 211-247.
- Besag, V. (1995). *Bullies and victims in schools*. Philadelphia: Open University Press.

Björkqvist, Kaj vd. (1982). Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture and normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23(1), 307-313.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, (1999). nşr. Abdülmelik Mücahid, Riyad.

Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (23. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Camodeca, M., & Coppola, G. (2016). Bullying, empathic concern, and internalization of rules among preschool children: The role of emotion understanding. *International Journal of Behavioral Development*, 40(5), 459-465.

Campbell, W. (1999). Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1254-1270.

Choi, Boungho - Park, Soowon. (2021). Bullying perpetration, victimization, and low self-esteem: Examining their relationship over time. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(4), 739-752.

Christiano, K. (2001). Religiosity, sociology of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 13115-13119.

Coelho, V., & Romão, A. (2018). The relation between social anxiety, social withdrawal and (cyber)bullying roles: A multilevel analysis. *Computers in Human Behavior*, 86, 218-226.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

Çarkıt, E., & Bacanlı, F. (2020). Okullarda akran zorbalığı: Öğretmen görüşlerine göre nitel bir çalışma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(24), 2545-2583.

Çinici, M. (2024). A qualitative study on problems of young people and ways of religious coping in Türkiye. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 62, 1-18.

Çinici, M. (2025). *Yapay zekâ çağında dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Dantchev, S., Hickman, M., Heron, J., Zammit, S., & Wolke, D. (2019). The independent and cumulative effects of sibling and peer bullying in childhood on depression, anxiety, suicidal ideation, and self-harm in adulthood. *Frontiers in Psychiatry*, 10(651), 1-12.

De Pedro, K. T., Shim-Pelayo, H., & Bishop, C. (2019). Exploring physical, nonphysical, and discrimination-based victimization among transgender youth in California public schools. *International Journal of Bullying Prevention*, 1(3), 218-226.

deLara, E. (2020). Family bullying in childhood: Consequences for young adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(3-4), 2206-2226.

Delfabbro, Paul. vd. (2006). Peer and teacher bullying/victimization of South Australian secondary school students: Prevalence and psychosocial profiles. *British Journal of Educational Psychology*, 76(1), 71-90.

Dowling, E., & Elliott, D. (2017). *Understanding children's needs when parents separate*. UK: Routledge.

Du, T., Miller, J., & Lynam, D. (2022). The relation between narcissism and aggression: A meta-analysis. *Journal of Personality*, 90(4), 574-594.

Dumermuth, F. (1968). Religion in sociological perspective. *Japanese Journal of Religious Studies*, 1-29.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî, (1999). *es-Sünen*, nşr. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad.

Emmons, R. (2005). Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745.

Espelage, D., Rao, M., & Rue, L. (2013). Current research on school-based bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 22(1), 21-27.

Evans, Caroline B. R. & Smokowski, Paul R. (2016). Theoretical explanations for bullying in school: How ecological processes propagate perpetration and victimization. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 33(4), 365-375.

Fanti, Kostas A. & Henrich, Christopher C. (2015). Effects of self-esteem and narcissism on bullying and victimization during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 35(1), 5-29.

Farwell, L., & Wohlwend-Lloyd, R. (1998). Narcissistic processes: Optimistic expectations, favorable self-evaluations, and self-enhancing attributions. *Journal of Personality*, 66(1), 65-83.

Frodi, A., & Lamb, M. (1980). Child abusers' responses to infant smiles and cries. *Child Development*, 51(1), 238-241.

Gaffney, Hannah vd. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 111-133.

Gaffney, Hannah vd. (2021). What works in anti-bullying programs? Analysis of effective intervention components. *Journal of School Psychology*, 85, 37-56.

Gage, N., Prykanowski, D., & Larson, A. (2014). School climate and bullying victimization: A latent class growth model analysis. *School Psychology Quarterly*, 29(3), 256-271.

Geel, M., Toprak, F., Goemans, A., Zwaanswijk, W., & Vedder, P. (2017). Are youth psychopathic traits related to bullying? Meta-analyses on callous-unemotional traits, narcissism, and impulsivity. *Child Psychiatry and Human Development*, 48, 768-777.

Geel, M., Vedder, P., & Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents: A meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, 168(5), 435-442.

Goodboy, Alan K. vd. (2016). Bullying as a display of social dominance orientation. *Communication Research Reports*, 33(2), 159-165.

Grapsas, S., Brummelman, E., Back, M., & Denissen, J. (2019). The “why” and “how” of narcissism: A process model of narcissistic status pursuit. *Perspectives on Psychological Science*, 15(1), 150-172.

Griffin, R., & Gross, A. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 9(4), 379-400.

Gürhan, N. (2017). Her yönü ile akran zorbalığı. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Hemşireliği Özel Dergisi*, 3(2), 175-181.

Güven, M. (2019). *Narsisizm alçakgönüllülük ve dindarlık ilişkisi*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Habimana, E., & Massé, L. (2000). Envy manifestations and personality disorders. *European Psychiatry*, 15(S1), 15-21.

Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. eş-Şeybani, (1998). *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaut vd. Beyrut.

Hermann, A., & Fuller, R. (2018). Grandiose narcissism and religiosity. *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*, 379-387.

Herzog, J. (2004). Father hunger and narcissistic deformation. *The Psychoanalytic Quarterly*, 73(4), 893-914.

Holt, M. K., & Espelage, D. L. (2007). Perceived social support among bullies, victims, and bully-victims. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(8), 984-994.

Hong, Jun Sung vd. (2024). Subtypes of bullying and friends' delinquency: Is religiosity a moderator? *Review of Religious Research*, 66(2), 101-126.

Horne, A., Stoddard, J., & Bell, C. (2007). Group approaches to reducing aggression and bullying in school. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 11(4), 262-271.

Hutzell, K., & Payne, A. (2012). The impact of bullying victimization on school avoidance. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 10(4), 370-385.

Jackman, K., Kreuze, E. J., Caceres, B. A., & Schnall, R. (2020). Bullying and peer victimization of minority youth: Intersections of sexual identity and race/ethnicity. *Journal of School Health*, 90(5), 368-377.

Jenkins, H. (1992). *Textual poachers: Television fans & participatory culture*. New York: Routledge.

Jonason, P., Luevano, V., & Adams, H. (2012). How the dark triad traits predict relationship choices. *Personality and Individual Differences*, 53(3), 180-184.

Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.

Kanca, H. K. (2019). Kurum bakımı altındaki çocuklara yönelik din hizmetleri: Uygulamalar, yöntem ve öneriler. *Diyanet İlmi Dergi*, 55(1), 121-153.

Kartopu, S., & Hacikeleşoğlu, H. (2016). Dindarlık eğiliminin kimlik duygusu kazanımındaki rolü. *The Journal of Academic Social Sciences*, 29, 244-268.

Kepenekçi, Y. K., & Çinkır, Ş. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 34, 236-253.

Kızılgöçer, M. (2015). *Yalnızlık umutsuzluk ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir çalışma*. İstanbul: Gece Kitaplığı.

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137.

Krizan, Z., & Bushman, B. J. (2011). Better than my loved ones: Social comparison tendencies among narcissists. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 212-216.

Kutlu, F., & Aydın, G. (2010). Akran Zorbalığı Ölçek geliştirme ön çalışması: Kendini bildirim formu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 1-12.

Küfner, A. C., Nestler, S., & Back, M. D. (2013). The two pathways to being an (un-)popular narcissist. *Journal of Personality*, 81(2), 184-195.

Låftman, S. B., Östberg, V., & Modin, B. (2017). School climate and exposure to bullying: A multilevel study. *School Effectiveness and School Improvement*, 28(1), 153-164.

Lambe, L. J., Della Cioppa, V., Hong, I. K., & Craig, W. M. (2019). Standing up to bullying: A social ecological review of peer defending in offline and online contexts. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 51-74.

Lereya, S. T., Copeland, W. E., Zammit, S., & Wolke, D. (2015). Bully/victims: A longitudinal, population-based cohort study of their mental health. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(12), 1461-1471.

Liu, Y., Li, S., He, Y., Wang, D., & Yang, B. (2021). Eliminating threat or venting rage? The relationship between narcissism and aggression in violent offenders. *Acta Psychologica Sinica*, 53(3), 244.

Lonigro, A., Schneider, B., Laghi, F., Baiocco, R., Pallini, S., & Brunner, T. (2015). Is cyberbullying related to trait or state anger?. *Child Psychiatry & Human Development*, 46, 445-454.

Ma, X. (2002). Bullying in middle school: Individual and school characteristics of victims and offenders. *School Effectiveness and School Improvement*, 13(1), 63-89.

Mark, L., Värnik, A., & Sisask, M. (2019). Who suffers most from being involved in bullying-bully, victim, or bully-victim?. *Journal of School Health*, 89(2), 136-144.

Maspiroh, I. & Haryanto, H. (2023). Strengthening religious character to prevent bullying behavior students in elementary schools. *Proceedings Series on Social Sciences & Humanities*, 12, 510-514.

Massarwi, A. A. & Gross-Manos, D. (2022). The association between bullying victimization and subjective well-being among children: Does the role of child religiosity matter? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(15), 9644.

Massarwi, A. A. vd. (2019). The correlation between delinquent peers and perpetration of serious physical violence: Religiosity as a protective factor. *Child Indicators Research*, 12(6), 2051-2065.

Mccann, J., & Biaggio, M. (1989). Narcissistic personality features and self-reported anger. *Psychological Reports*, 64(1), 55-58.

Menin, Damiano vd. (2021). Was that (cyber)bullying? Investigating the operational definitions of bullying and cyberbullying from adolescents' perspective. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 21(2), 100221.

Moon, B., & Alarid, L. (2015). School bullying, low self-control, and opportunity. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(5), 839-856.

Mooney, H. (1965). Pathologic jealousy and psychochemotherapy. *British Journal of Psychiatry*, 111(480), 1023-1042.

Noorden, T., Haselager, G., Cillessen, A., & Bukowski, W. (2015). Empathy and involvement in bullying in children and adolescents: A systematic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 44, 637-657.

O'Brennan, L., Bradshaw, C., & Sawyer, A. (2009). Examining developmental differences in the social-emotional problems among frequent bullies, victims, and bully/victims. *Psychology in the Schools*, 46(2), 100-115.

Okumuş, E. (2020). *Genç yetişkinlerde narsisizm ve dindarlık ilişkisi: Kayseri, Kocasinan ilçesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Olthof, T., Goossens, F., Vermande, M., Aleva, E., & van der Meulen, M. (2011). Bullying as strategic behavior: Relations with desired and acquired dominance in the peer group. *Journal of School Psychology, 49*(3), 339-359.

Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic facts and effects of a school-based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35*(7), 1171-1190.

Orhan, G. (2014). *Narsisizm etiyolojisi ve dindarlıkla ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdoğan, Ö. (2009). *Aşkın yanımız maneviyat*. Ankara: Özdenöze Yayınları.

Pan, B. vd. (2020). Classroom status hierarchy moderates the association between social dominance goals and bullying behavior in middle childhood and early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 49*(11), 2285-2297.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, and practice*. New York: Guilford Press.

Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion, 37*, 710-724.

Park, S. W., & Colvin, C. R. (2015). Narcissism and other-derogation in the absence of ego threat. *Journal of Personality, 83*(3), 334-345.

Permatasari, N. M. & Wu, M. (2021). The relationship between the narcissistic tendencies and cyberbullying behavior among university students. *Insight: Jurnal Ilmiah Psikologi, 23*(1), 126-134.

Philipson, I. (1985). Gender and narcissism. *Psychology of Women Quarterly, 9*(2), 213-228.

Pinquart, M. (2016). Systematic review: Bullying involvement of children with and without chronic physical illness and/or physical/sensory disability- a meta-analytic comparison with healthy/nondisabled peers. *Journal of Pediatric Psychology, 42*(3), 245-259.

Polanin, M., & Vera, E. (2013). Bullying prevention and social justice. *Theory Into Practice, 52*(4), 303-310.

Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports, 45*(2), 590-590.

Raskin, R., Novacek, J., & Hogan, R. (1991). Narcissistic self-esteem management. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(6), 911-918.

Reijntjes, A. vd. (2016). Narcissism, bullying, and social dominance in youth: A longitudinal analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology, 44*(1), 63-74.

Rhodewalt, F., & Morf, C. (1998). On self-aggrandizement and anger: A temporal analysis of narcissism and affective reactions to success and failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 672-685.

Rigby, K. (2005). Why do some children bully at school?: The contributions of negative attitudes towards victims and the perceived expectations of friends, parents and teachers. *School Psychology International*, 26(2), 147-161.

Rodkin, P. C., Espelage, D. L., & Hanish, L. D. (2015). A relational framework for understanding bullying: Developmental antecedents and outcomes. *The American Psychologist*, 70(4), 311-321.

Romera, E., Ortega-Ruiz, R., Rodríguez-Barbero, S., & Falla, D. (2019). How do you think the victims of bullying feel? A study of moral emotions in primary school. *Frontiers in Psychology*, 10, (1753) 1-11.

Ronningstam, E., & Gunderson, J. (1990). Identifying criteria for narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 147(7), 918-22.

Rowatt, W., & Kirkpatrick, L. A. (2002). Two dimensions of attachment to god and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 637-651.

Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L., & Lagerspetz, K. M. J. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem, and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(10), 1268-1278.

Sedikides, C., & Gebauer, J. E. (2010). Religiosity as self-enhancement: A meta-analysis of the relation between socially desirable responding and religiosity. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 17-36.

Sir, E. & Lok, N. (2024). The effect of self-esteem development programme applied to secondary school students on self-esteem and peer bullying victimization: A randomized controlled trial. *Journal of Pediatric Nursing*, 77, e305-e312.

Smith, P. K. (2016). Bullying: Definition, types, causes, consequences and intervention. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519-532.

Stone, J. (2001). A theory of religion revised. *Religious Studies*, 37(2), 177-189.

Şahin, N., & Kirli, U. (2021). The relationship between peer bullying and anxiety-depression levels in children with obesity. *Alpha Psychiatry*, 22(2), 94-99.

Şirin, T. (2014). *Dini danışma ve rehberlik: İhsan modeli manevi danışmanlık*. Mim Akademi Yayınları.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1998). *Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, nşr, Daru'l Garbi'l-İslâmi.

Tsaousis, I. (2016). The relationship of self-esteem to bullying perpetration and peer victimization among schoolchildren and adolescents: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 186-199.

UNESCO. (2024). *New SDG 4 data on bullying*. <http://uis.unesco.org>.

Unnever, J., & Cornell, D. (2003). The culture of bullying in middle school. *Journal of School Violence*, 2(2), 27-45.

Van Geel, M. vd. (2018). Does peer victimization predict low self-esteem, or does low self-esteem predict peer victimization? Meta-analyses on longitudinal studies. *Developmental Review*, 49, 31-40.

VanderWeele, T. J. (2017). Religious communities and human flourishing. *Current Directions in Psychological Science*, 26(5), 476-481.

Villani, D., Sorgente, A., Iannello, P., & Antonietti, A. (2019). The role of spirituality and religiosity in subjective well-being of individuals with different religious status. *Frontiers in Psychology*, 10, 1525.

Washburn, J. J., McMahon, S. D., King, C. A., Reinecke, M. A., & Silver, C. (2004). Narcissistic features in young adolescents: Relations to aggression and internalizing symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(3), 247-260.

Witte, T. H., Callahan, K. L., & Perez-Lopez, M. (2002). Narcissism and anger: An exploration of underlying correlates. *Psychological Reports*, 90(3), 871-875.

Wolke, D., & Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, 100(9), 879-885.

Wu, W., Luu, S., & Luh, D. (2016). Defending behaviors, bullying roles, and their associations with mental health in junior high school students: A population-based study. *BMC Public Health*, 16, 1-10.

Yeager, D. S. vd. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37, 36-51.